

HARRY LÖNNROTH

”Karlar, inttet will iagh sittia och äta eller dricka medh denna mannen”

Citatmeningar i en finländsk dombok i sent 1600-tal

1 Syfte och material

Underrätternas protokoll, *domböcker*, är filologiskt och historiskt värdefulla källor som innehåller referat av rättegångsförhandlingarna med drag som kan antas reflektera äldre tiders mer eller mindre ”autentiska” talspråk (för nordiska domböcker i filologisk och historisk belysning se bidragen i Lönnroth 2007). Denna genrespecifika egenskap innebär att domböckerna som text präglas av en stilistisk spänning: å ena sidan innehåller dombokstexten talspråkliga drag, å andra sidan är dragen inbäddade i ett övergripande kanslispråkligt mönster. Det är denna textuella dynamik som står i fokus för föreliggande undersökning.

Lönnroth, H., Ph.D., professor (acting), University of Turku / Scandinavian Languages: “‘Men, I do not want to sit and eat or drink with this man’. Direct speech in a Finnish judgment book from the late 17th century”, *ANF* 122 (2007), pp. 181–247.

Abstract: Judgment books are fruitful sources for historical, linguistic and philological research of many kinds. The genre is characterised by features that may depend on spoken interaction and dialogue. This article deals with direct speech in the judgment book of the town of Ekenäs, Finland, during the years 1678–1695, edited with commentary and indices by Harry Lönnroth (2006a, 2006b). The aim is twofold; first, by analysing direct speech to ascertain how the scribes have recorded spoken testimonies in the courtroom; second, to examine what traces of spoken language, “vestiges of spontaneous dialogue”, these testimonies contain. Some 70 authentic examples are analysed in detail. — The study has yielded three main results: 1) Direct speech is used as a scribal strategy preferably in criminal cases (by contrast, in civil and administrative cases direct speech is seldom used). 2) The study confirms empirically that direct speech in Finnish judgment books from the late 17th century contains numerous elements that can be supposed to have enjoyed support in the spoken language of the time. 3) Direct speech is always found in the diplomatic part (*con*)text, not in *protocol* and/or *eschatocol*.

Keywords: court records, judgment book, direct speech, reported speech, court reporting, Early Modern Swedish, Ekenäs (Tammisaari)

Mitt syfte är att utifrån en analys av citatmeningarna, en term som definieras nedan, redogöra för hur skrivarna återgett muntliga vittnesmål i skrift och granska vilka talspråkliga inslag, ”reflexer av spontan dialog”, som dessa vittnesmål innehåller (jfr Koch 1999; Ramge 1999; Lönnroth 2002).

Som material har jag använt en äldre nysvensk dombok med finländsk proveniens, Ekenäs stads dombok 1678–1695, som jag gett ut med kommentar och register i min avhandling *Ekenäs stads dombok 1678–1695. I: Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift. II: Filologisk utgåva med kommentar och register* (Lönnroth 2006a, 2006b). Åren 1623–1675 av samma dombok har tidigare getts ut av Emmy Hultman (1913, 1924), vars utgåvor sedan 2005 är tillgängliga i elektronisk form (Hultman 1913–1924/2005).

2 Anföring som rättsfilologiskt fenomen

Som antytts ovan är domböcker givande källor för studiet av anföring i äldre svenska eftersom de innehåller rikligt med anförda meningar av olika slag, fördelade på olika textkategorier (t.ex. olika typer av mål). Textkategorierna i Ekenäs stads dombok 1678–1695 är dock inte lika klart urskiljbara som till exempel i de välkända rättegångarna från det amerikanska Salem (se Grund & Kytö & Rissanen 2004: 149 för de tio juridiska innehållskategorierna med förhör, inlagor, klagomål m.m., se även s. 165, not 4 om klassificeringssvårigheter).

Domböckernas speciella språkvetenskapliga värde beror på att de är skrivarens sammandrag av det som skett och sagts i rätten, i sista hand är ett domboksprotokoll alltid hans subjektiva tolkning av ord och uttryck som använts vid behandlingen av ett visst mål.¹ De strategier (medel) som skrivaren tillämpat vid upprättande av protokoll är av stort rättsfilologiskt intresse, eftersom det är han som återgett den språksociala verkligheten i skriven form. Att jag har valt att studera citatmeningar beror främst på att de inte är lika frekventa i domboken som referatmeningar (för definitioner se nedan). Referatmeningarna är också ofta

¹ Bland annat inom anglistiken har skrivarkontexten och skrivarnas ingrepp på senare år fått större aktualitet (jfr Grund & Kytö & Rissanen 2004: 146, 157). Grund, Kytö och Rissanen (2004: 165, not 7) definierar ”skrivarnas ingrepp” (*scribal intervention*) på följande sätt: ”By ‘scribal intervention,’ we mean words or forms that were not spoken by the witness but introduced by the scribe when he produced the written record.”

återgivna på ett syntaktiskt diffust sätt, vilket gör det problematiskt att avgränsa dem i en text med vacklande äldre nysvensk ortografi och interpunktion. Trots denna avgränsning är antalet citatmeningar dock ansevärt — jag presenterar ett 70-tal autentiska exempel, så gott som samtliga fall i den aktuella domboken. Av arbetsekonomska skäl är forskningsämnet avgränsat att gälla återgivningen av talspråkliga drag men därtill granskas också verb i replikerna (jfr Åkerblom 1950; se också kapitel 2.1 för avgränsningen av forskningsuppgiften).

Bror Åkerbloms (1950) studie av verbformerna i Ekenäs stads dombok 1623–1675 innehåller en språkhistorisk överblick över verbböjningen i denna dombok, särskilt mot den dialektala bakgrunden. Åkerbloms (1950: 75) syfte är "i första hand att bestämma Edomspråkets [Edom=Ekenäs stads dombok] förhållande till det historiskt givna formsystemet för verbens del och därefter att utreda i vad mån skrivningen kan anses vara beroende av tidens talspråk i vNyl [västra Nyland]". Av hans artikel framgår hur verben har böjts i de tidigare årgångarna av domboken. I motsats till Åkerblom fokuserar jag på verbformerna dels i en typ av anförda meningar, det vill säga *citatmeningar*, dels i de tre huvuddelarna av domboksprotokollet, det vill säga *protokoll*, *(kon)text* och *eskatokoll* (termerna presenteras i kapitel 3).²

Jag är intresserad av de direkta replikerna i domboken. Med *direkt replik* avser jag ett muntligt svar, genmäle eller yttrande som ursprungligen har fällt i rätten eller på annat håll och som skrivaren deiktiskt och kontextuellt återgett som en citatmening (se SAOB R 1213 för närmare juridisk innebörd av ordet *replik*). I denna artikel använder jag *direkt replik* som synonym till *citatmening*. Specialstudien belyser med andra ord vems språk(bruk) — vittnets eller skrivarens — en viss replik eventuellt återspeglar. Därför är också vittnenas och skrivarnas identitet av central vikt. Studien aktualiserar även frågan om skrivarnas strategier för protokollföring och visar hur de språkligt gått tillväga i sitt arbete som skrivare. Min hypotes är att citatmeningarna i de muntliga vittnesmålen (kontext) har bevarat talspråkliga och/eller dialektala drag i högre grad än referatmeningarna i de övriga textpartierna (protokoll och eskatokoll).

Svenska Akademiens grammatik (SAG) bjuder på en metodisk möjlighet att närma sig problematiken kring *anförda meningar* (för en kritisk granskning av anförda meningar i SAG se Nordqvist 2000). Ter-

---

² Termerna protokoll, (kon)text och eskatokoll är *diplomatariska* kategorier. I analysen diskuterar jag också i vilka *textuella* kategorier (mål osv.) anföring förekommer.

minologin på området är varierande; jag anlitar den terminologi som används i SAG. Först (kapitel 2.1) ger jag en översikt över strukturen och betydelsen hos två typer av anförda meningar utgående från SAG 4 (1999: 844–874). Därefter (kapitel 2.2) behandlar jag den rättshistoriska kontexten och det så kallade materialproblemet. En genomgång av verbformerna sker inte mot bakgrunden av det historiska formsystemet och paradigmet med starka verb, svaga verb och verba preteritopresentia (se Wessén 1992a: 227–267; för de enskilda verben och deras betydelser se SAOB). De rent dialektala dragen lämnar jag huvudsakligen också utanför systematisk behandling (för dialektal kontra skriftspråklig verbböjning i domboken se Åkerblom 1950). Till slut summerar jag resultaten av studien, med huvudvikten lagd på vems språk skrivaren — mer eller mindre medvetet — reflekterat i sitt bruk av citatmeningar och hur han gått tillväga i de olika delarna av domboken. Detta belyser också delvis tillkomsten av ett juridiskt dokument i stormaktstidens Sverige i ett texthistoriskt perspektiv.

Hur diskussionen rörande anförda meningar i SAG, som är en deskriptiv grammatik av modern svenska, kan tillämpas vid studiet av ett äldre material, har också en vidare metodologisk och teoretisk relevans.

2.1 Anförda meningar i dombok — äldre nysvenskt talspråk i skrift?

I SAG 4 (1999: 844) definierar man den grammatiska företeelsen *anförda meningar* enligt följande: "I sitt yttrande kan talaren återge en annan persons yttrande eller sitt eget yttrande så att det har en meningsstruktur, dvs. består av en eller flera huvudsatser eller icke satsformade meningar." I svenskan finns enligt SAG tre typer av anförda meningar: 1. citatmeningar (för exempel se kapitel 2.1.1), 2. referatmeningar (för exempel se kapitel 2.1.2) och 3. narrativa eller interrogativa bisatser som återgivning av tal eller tanke (indirekt anföring).³ Av dessa fokuserar jag på den första kategorin (citatmeningar). Den andra kategorin (referatmeningar) behandlar jag endast vid behov när det gäller de

³ I SAG 4 (1999: 850) definierar man den tredje typen av anförda meningar på följande sätt: "I stället för med anförd mening kan talaren återge en annan persons yttrande utan anspråk på ordagrann återgivning och integrerat i sin egen framställning med en narrativ eller interrogativ bisats." SAG 4 (1999: 850) ger bl.a. följande exempel: "Johan meddelade att han inte avsåg att följa föräldrarnas rekommendationer. [Johan kan ha yttrat: Jag struntar i vad ni tycker.]"

dokumentära delarna protokoll och eskatokoll. Den tredje kategorin (narrativa eller interrogativa bisatser som återgivning av tal eller tanke) uteblir eftersom de inte är en strukturell kategori av anförda meningar. Jag koncentrerar mig inte heller på återgivningen av tankar utan lägger huvudvikten på återgivningen av tal. Den vacklande interpunktionen och ortografin försvårar markeringen och avgränsningen av anförda meningar i domboken. I moderna texter kan man till exempel använda sig av tankstreck, kolon och citattecken för att typografiskt markera anföring. Så var det inte på 1600-talet. I Ekenäs stads dombok 1678–1695 skrivs replikerna till exempel med samma handstil som den text de är inbäddade i. Domboken var inte heller avsedd att läsas högt och därför har interpunktionen inte någon utpräglad retorisk funktion.⁴

En orsak till att jag fokuserar på anförda meningar i Ekenäs stads dombok 1678–1695, där graden av eftersträvad exakthet i återgivningen varierar mellan skrivarna, är antagandet att skrivarna med hjälp av anföring har försökt återge olika regionala och/eller talspråkliga särdrag till exempel i uttal och morfologi (jfr SAG 4, 1999: 847). Med min analys vill jag framför allt belysa den språkvetenskapligt mest aktuella men samtidigt teoretiskt och metodologiskt mest komplicerade fråga som är förknippad med 1600-talsdomböckerna: Vems röst — den refererade personens, den refererande berättarens eller bådas — "hör" man i protokollen och hur kan man analysera denna röst? När ett yttrande återges i skrift, kan det, enligt SAG 4 (1999: 847), anpassas morfologiskt, syntaktiskt och lexikaliskt till den övriga textens stilnivå. De genrespecifika drag som beror på texttypen och dess tradition samt dynamiken i de olika språkliga kontexterna mellan det formelbundna kanslispråket och de muntliga vittnesmålen hör, som påpekats ovan, till dombokens språklig-stilistiska karaktär.

Anföring i äldre (ny)svenska har inte i större utsträckning undersökts inom nordistiken. Man vet därför lite om bakgrunden till fenomenet från fornsvenska till nysvenska (se t.ex. Wessén 1956/1992b). Som Åsa Nordqvist (2000: 349) anmärker upptar SAG:s bibliografi över anförda meningar endast 14 titlar (se SAG 1, 1999: 132–133). Inger Schoonderbeek Hansen (2007) har valt att studera danska 1600-talsdomböcker utifrån en modern dansk referensram.⁵ Historiker har inte

---

⁴ Elias Wessén (1941/1992a: 152) konstaterar att det uppläsningsspråk som bl.a. användes vid tingsförhandlingar är en av de två källorna till ett talat riksspråk (den andra källan var hovets och adelns samtalspråk).

⁵ Schoonderbeek Hansens otryckta ph.d.-avhandling fokuserar på riksspråksdrag och dialektala drag i danska domböcker från 1600-talet (Schoonderbeek 2001).

heller varit inne på problematiken kring anförda meningar i dombok; inom det historiska fackspråket talar man snarast om anonyma eller aktörsbaserade registreringssätt respektive passiva eller aktiva markeringar i domboken.⁶

Att just verben har sitt givna språkvetenskapliga intresse i sammanhanget framgår bland annat av den internationella konferensvolymen *Reported Speech: Forms and Functions of the Verb* (se särskilt Janssen & van der Wurff 1996; Perridon 1996).⁷ Denna ordklass spelar en central roll i olika satser och meningar (jfr förhållandet mellan inbäddad inversion och citat). Med tanke på den övriga forskningslitteraturen är boken *Direct and Indirect Speech* fortfarande en regelbundet uppmärksammas presentation av direkt och indirekt tal (anföring) i världens språk (för generella synpunkter på *reported speech*, t.ex. termparen *oratio recta* kontra *oratio obliqua* samt *de dicto* kontra *de re*, se Coulmas 1986).⁸

I följande kapitel (2.1.1 och 2.1.2) redovisar jag översiktligt hur en typisk citatmening respektive referatmening kan se ut i en 1600-talsdombok. Problematiken är i verkligheten mera invecklad än vad exempel (1) och (2) nedan ger vid handen, men min avsikt är först och främst att möjliggöra en grov uppdelning av verbformerna i dombokens tre huvuddelar. Som Peter Grund, Merja Kytö och Matti Rissanen (2004: passim) påpekar, kan de två typerna av anföring också förekomma tillsammans och bilda olika överlappande textuella nivåer; sättet att återge tal i skrift kan utvecklas och förändras inom texten (t.ex. från referatmening till citatmening, från citatmening till referatmening).

På grund av att anföring inte förekommer i protokoll och eskatokoll, fokuserar jag på verb och formler i dem i allmänhet. Förfarandet kastar nytt ljus över skrivarnas val av verb och deras sätt att föra protokoll i dessa diplomatiska delar. Min huvudprincip är att alla verb i protokollen och eskatokollen (exklusive registren) skall ingå i den empiriska studien. När det gäller den omfattande kontextdelen ligger fokus på de direkta replikerna och verben; jag går tillväga genom att särskilja de två typerna av anföring och att därefter koncentrera mig på citatmeningarna. För att kunna kasta ljus över förhållandet mellan

⁶ Personligt meddelande av professor Petri Karonen 3.3.2006.

⁷ "The decision to focus on the role of verbs reflected the prominence of verb-related facts and phenomena in the existing literature" (Janssen & van der Wurff 1996b: 3.) Enligt Harry Perridon (1996: 166) är gränsen mellan direkt och indirekt tal (anföring) inte skarp i svenskan. Denna svårighet kommer speciellt tydligt fram i Ekenäs stadsdombok för 1600-talet.

⁸ Problematiken kring refererande och mångstämmighet har behandlats också på finska i en samlingsvolym (Haakana & Kalliokoski 2005).

de muntliga vittnesmålen kontra de övriga textpartierna är en kontrastiv analys till en viss grad motiverad: för att man skall kunna säga något allmängiltigt om verbböjningen måste man granska hur verben böjs annanstans i domboken. Jag har därför först excerperat alla verb i Ekenäs stads dombok 1678–1695, även om jag inte behandlar dem i detalj. Huvudvikten ligger på citatmeningarna eller de direkta replikerna i dokumentets kontextdel; jag fokuserar särskilt på de repliker där skrivaren till exempel med hjälp av deixis och anföringssats tydligt — till exempel med personliga pronomen, inte minst med berättarens "jag" — markerat att det är fråga om ett direkt citat. Jag tangerar också kort de drag i exemplen som eventuellt stöder uppfattningen om en direkt replik (för sådana talspråkliga drag jfr Grund & Kytö & Risänen 2004). Jag diskuterar exemplen kvalitativt från fall till fall men kvantifierar inte: en kvalitativ analys möjliggör en djupare granskning av de enskilda belägen. Genom att kvantitativt jämföra drag ur både citat- och referatmeningar skulle man dock i fortsatta studier kunna avvinna förhållandet talspråk i skrift ny information. Denna studie gäller främst direkta repliker, som är det mest påtagliga talspråkliga draget i de finländska domböckerna för 1600-talet.

2.1.1 Citatmeningar

En *citatmening* (jfr direkt anföring eller direkt tal) är enligt SAG 4 (1999: 846) en mening där talaren återger "en persons replik eller tanke så som han föreställer sig att denne verkligen formulerat den (eller tänkt sig att formulera den)". Ett autentiskt exempel ur Ekenäs stads dombok 9.9.1665 åskådliggör fenomenet som i årtal sysselsatt såväl filosofer, lingvister som litteraturvetare:

- (1) (Jacob dobbert swarar), om iagh skulle göra henne något så ähr iagh och kaarl till at sielf det och bätra; (Allenast hans wulff shaffar sigh frå Stockholm, huem henne belägrat hafuer der,) (Hultman 1913–1924/2005: 322.)

Det är belägg av typen exempel (1) som jag har excerperat ur materialet.⁹ I Jakob Dobberts vittnesmål i exempel (1) hänvisar både det personliga pronomenet (*iagh*) och tempusböjningen (*ähr*) till det ursprungliga yttrandets talsituation, det vill säga till det yttrande som fällt av Jakob

⁹ Parenteser och hakparenteser i exemplen är av mig. För editionsprinciper se Lönnroth (2006a).

Dobbert och inte av någon annan som återgett hans vittnesutsaga.¹⁰ De deiktiska kategorierna, det vill säga de deiktiska pronomenen (t.ex. *jag*) och adverbena (t.ex. *nu* och *här*) med flera, avser med andra ord det ursprungliga yttrandets tid, rum och person. Huruvida ordalydelsen stämmer överens med det som Jakob Dobbert faktiskt har sagt förblir okänt för eftervärlden trots att skrivaren här med all sannolikhet velat återge repliken ordagrant. Kravet på precision och tillförlitlighet är särskilt grundläggande i juridiskt språkbruk. Bruket av direkta citat kan bero på hur viktig en ordagrann formulering enligt skrivaren varit för det aktuella juridiska sammanhanget (jfr också Grund & Kytö & Rissanen 2004: 153). Ett problem är att det ofta är svårt att komma ihåg hur någon exakt formulerat sitt yttrande (jfr SAG 4, 1999: 847). Det är omöjligt att återge tal precis som den ursprungliga talaren har gjort; som känt är tolkningen alltid annorlunda och kontexten ny.

Karakteristiska språkliga drag för citatmeningar (*direct speech*) är bland annat direkta frågor, diskursmarkörer, interjektioner, första och andra personens pronomen, tempus presens och ett ringa antal flerstaviga ord (Grund & Kytö & Rissanen 2004: 151). Trots att dessa drag handlar om engelskan kan de också i stort sett anses gälla för andra språk såväl i äldre som i modern tid (jfr också referatmeningar i kapitel 2.1.2).

2.1.2 Referatmeningar

Referatmeningar är till synes vanligare i Ekenäs stads dombok 1678–1695 än citatmeningar. De utgör skrivarnas huvudsakliga strategi att återge muntliga vittnesmål i skrift i denna dombok. En *referatmening* (jfr indirekt anföring eller indirekt tal) är enligt SAG 4 (1999: 847) en mening där talaren återger "vad en person har sagt eller tänkt i en form där vissa drag ansluter sig till det primära yttrandets talsituation och andra drag till återgivandets talsituation". Följande autentiska exempel är hämtat ur Ekenäs stads dombok 3.11.1666:

- (2) Kärde Anders Trägårdzmestar till Hendrich Erichson, det han hafuer sheldt honom till een Haanrey. (Hultman 1913–1924/2005: 337.)

¹⁰ "Termerna anförd mening, citatmening och referatmening avser alltså den mening varmed något sagt eller tänkt återges. Den replik eller tanke som mer eller mindre ordagrant återges med en anförd mening kallas 'det primära yttrandet', 'det ursprungliga yttrandet', 'den underliggande repliken', 'den återgivna repliken' e.d." (SAG 4, 1999: 846, anm. 2.)

I exempel (2) betecknar det personliga pronomenet *han* Henrik Eriksson. Det personliga pronomenet *honom* hänvisar däremot till Anders trädgårdsmästare. Tempusböjningen (*haver skällt*) hänvisar i sin tur till återgivandets talsituation. De personliga pronomenen *han* och *honom* är deiktiska element, men deixisen hänför sig snarast till skrivsituationen, till den text som skrivaren bygger upp i domboken, inte till det refererade taltillfället, där inga pronomen behöver ha använts. Att skrivaren använt den långa verbformen *haver* i stället för den korta *har* stärker ytterligare intrycket av en referatmening. Huruvida Henrik Eriksson faktiskt ärekränkande beskyllt Anders trädgårdsmästare för att vara en *hanrej* ('man vars hustru är honom otrogen'), måste rätten ta ställning till. Henrik Eriksson kan — om han överhuvudtaget är skyldig — lika väl ha använt något annat pejorativt ord än *hanrej*. Emotionella drag i det primära yttrandet kan vanligen återges med hjälp av en referatmening, detsamma gäller regionala och talspråkliga drag (jfr SAG 4, 1999: 849). I vissa formella genrer i äldre svenska markeras referatmening också med hjälp av modus konjunktiv (SAG 4, 1999: 850, not 2).

Karakteristiska språkliga drag i referatmeningar (*indirect speech*) är bland annat tredje personens pronomen, tempus preteritum och en invecklad satsstruktur som beror på bruket av presens particip, underordnande konjunktioner och flerstaviga ord. Referatmening som strategi förutsätter att skrivaren i högre grad tvingas omformulera, omstrukturera och förkorta det som vittnet i verkligheten sagt. (Grund & Kytö & Rissanen 2004: 151–152.) Skrivaren kan i princip också förlänga det som vittnet har sagt, även om detta knappast är fallet med de flesta referatmeningar i Ekenäs stads dombok 1678–1695.

2.2 Rättsfilologisk kontext och materialproblem

Den rättshistoriska — med dagens term "institutionaliserade" — kontexten spelar en central roll inom historisk språkforskning, i synnerhet historisk pragmatik, sociolingvistik och dialoganalys. En ingående rekonstruering av den historiska kontext som ingår i den övergripande samhällskontexten är dock problematisk eftersom begreppet såväl för en filolog som för en historiker är brett. Sebastian Olden-Jørgensen (2003: 57) har hävdatt att det primära när det gäller att förstå en källa eller ett historiskt fenomen är att "relatere det til sin oprindelige kontekst". (För kontext och [idé]historia se Hyrkkänen 2002: 200–227; för kontextuering jfr Einonen 2005: 33; för den engelska historiska rätts-salen se Archer 2005.)

I kapitel 2.2.1 tecknar jag en bild av den fysiska rådstugan utgående från den tillgängliga litteraturen; den vidare sociohistoriska kontexten utgörs av ett litet finländskt lokalsamhälle i stormaktstidens Sverige (för verksamheten i en rådstuga se närmare Ericson 1988; Einonen 2005). Denna diskussion är relevant för ökad förståelse av den sociala och juridisk-kommunikativa kontext som magistratens verksamhet i tid och rum präglats av. I kapitel 2.2.2 redogör jag för protokollföringen i en 1600-talsrådstuga och i kapitel 2.2.3 presenterar jag begreppet materialproblem och ett teoretiskt redskap för analysen av ett rättsprotokolls tillkomst.

2.2.1 *Rådstugan i Ekenäs på 1600-talet*

En rådstugustämma var stadsbornas allmänna möte. Vittnena förde sin talan ensamma eller genom sina befullmäktigade. Ekenäs stads dombok 1678–1695 tyder inte på att man skulle ha anlitat advokater, även om yrkeskategorin en enstaka gång (fol. 140r)¹¹ dyker upp i domboken (om advokater jfr Karonen 1995: 100). Vittnena hade ofta, men inte alltid, avlagt ed. Att man avlägger ed betyder dock inte att man talar sanning.

Om den specifika juridiska diskursen under rättegången skriver Hilde Sandvik och Sølvi Sogner följande:

Tinget var en offentlig arena. Der ble loven praktisert i et samspill mellom tingets *aktører*, som dels var offentlige tjenestemenn, dels vanlige folk. Det som ble sagt under tingforhandlingene og skrevet ned i justisprotokollene -- faktisk mens forhandlingene pågikk -- var en spesiell form for diskurs -- underlagt bestemte regler. For å forstå diskursen trengs kjennskap til så vel loven og rettsapparatet som til spillereglene som tingets ulike aktører var underlagt. Det gjelder både sivilsaker og kriminalsaker. (Sandvik & Sogner 2007: 66.)

I Carl Bergmans historik över Ekenäs från 1760 finner man en upplysning om stadens första rådstuga eller magistrat, som var skådeplatsen för de rättsfall som Ekenäs stads dombok nu lämnar vittnesbörd om. Hans beskrivning gäller läget i mitten av 1700-talet, men det är fråga om samma byggnad som under den aktuella perioden 1678–1695 användes för rättsskipning i staden. Bergman beskriver:

Stadsens **Rådstuga**, som är af trä, ligger wid norra sidan af Torget och består allenast af en våning, med et litet Torn bepyrd. Läng-

¹¹ Folieringen åsyftar min utgåva (Lönnroth 2006b).

den af Huset är 27. bredden $13 \frac{1}{2}$. och högden $13 \frac{1}{3}$ alnar, stenfoten på södra sidan, som ungefär gör 2. alnar, inberäknad. Den består af 1. Sal och 2. Kamrar utom förstugan. Salen är sjelfwa Rådhuset, den ena kammaren förmak, och den andra är ej än färdig, men lærer med det första göras til *Archiv*. Stenfoten tillika med något af väggarna utgör Stadsens Qwarnhus, eller det rum hwarest Borgerskapet hafwa sina handqwarnar. När denna Rådstuga blifwit bygd, kan jag ej säga. Des öden äro mig ock obekanta; men så wida den war nog gammal och förfallen, ja så godt som aldrig aldeles förfärdigad, blef den 1756. anseenligen *reparerad*, Fönsterlufterna större giorda, nya Fönster och Dörar med påster och ramar insatte, samt väggar, gålfwet och taket innan och utan förbättrade, såsom ock med förnämde torn och en anseelig hög trappa mot torget försedd, hwilcket alt tillika med Kakelugnen i et rum kom at kosta närmare 3000. daler kopp.mt. (Bergman 1760/1972: 32.)

Utöver den stadshistoriska litteraturen kan också kartografin bidra med information om stadens rådstuga i det förflutna. En samtida upplysning om rådstugans tillstånd finner man i lantmätaren Samuel Broterus stadsplan över Ekenäs, upplagd i Riksarkivet i Stockholm (kartan är avbildad i Fogelholm & Rundqvist 1897; Takolander 1930). Broterus fullbordade sin karta 1696, bara ett år efter det sista protokoll som ingår i min utgåva (Lönnroth 2006b). På sin karta beskriver Broterus rådstugan med adjektivet "förfallen". Att han i ett officiellt sammanhang använt detta beskrivande ord berättar mycket om byggnadens dåvarande skick.

Alfons Takolander (1930: passim) behandlar rådhuset i sin stadshistorik. Han konstaterar att huset, som han karakteriserar som litet och anspråkslöst, byggdes i slutet av 1640-talet. Snart började huset dock på grund av dåligt underhåll förfalla. Av 1688 års dombok framgår att man hade planerat att bygga en ny rådstuga i Ekenäs (se fol. 68v). Planen förverkligades dock inte. (Takolander 1930: 312–313.) Huset revs först så sent som 1839 (Fogelholm & Rundqvist 1897: 35).

Vilka som var närvarande vid rättens sammanträden i rådstugan framgår också av Carl Bergmans ovan nämnda avhandling. I sin lokalhistoriska skildring skriver Bergman (1760/1972: 33): "Af Stadsens Domböcker finner man, at Rådstugu-Rätt i Staden på det sättet denna tiden blifwit hållen, at i Rätten suttit Grefwens Hoppman, en Lagläsare, Borgmästaren och sex, ibland åtta, Rådmän, jemte Stads-Skrifwaren." Sammansättningen av de närvarande när det gäller till exempel antalet rådmän växlar från fall till fall, men i huvudsak stäm-

mer Bergmans konstaterande överens med personerna i Ekenäs stads dombok 1678–1695. I vilken hierarkisk ordning borgmästaren, stadsskrivaren och rådet varit placerade i rådstugan framgår inte av domboken. Man kan dock förmoda att de suttit tydligt avskilda från de övriga stadsborna. Piia Einonen (2005: 265), som studerat Stockholms tänkeböcker, nämner att den i den juridiska hierarkin centrala stadsskrivaren haft sitt säte framför borgmästarna (i Ekenäs fanns dock bara en borgmästare). Det finns inte någon anledning att misstänka att Ekenäs på något markant sätt avvikit från de andra städerna på den finska sidan av riket.

2.2.2 *Protokollföring i rättssalen*

Rådstugan är och var en i allra högsta grad muntlig och skriftlig miljö.¹² Språkvetenskapligt aktualiserar denna utgångspunkt frågan om vad som händer då skrivaren överför ett muntligt vittnesmål (talat medium) i skriven form (skrivet medium). En muntlig utsaga är inte alltid ordagrant återgiven i skrift. Huruvida ett sådant överförande överhuvudtaget är teoretiskt möjligt har särskilt från och med 1990-talet diskuterats inom den internationella språkforskningen. Hurdant är skrivarens arbetssätt och vilka är de största problem han möter i överföringsprocessen?¹³ Resultatet, domboksprotokollet, kan betraktas som ett summariskt referat av rättegångens förlopp. Det ger en bild av det som borgmästaren, stadsskrivaren och rådet sett och upplevt; vad som har hänt utanför rådstugans väggar kommer inte (nödvändigtvis) fram (jfr Einonen 2005: 30). Allt har med andra ord inte nedtecknats i protokollet. Vad som lämnats eller putsats bort i ett protokoll är vetenskapligt minst lika intressant som det som tagits med, även om proceduren dock inte kan likställas med censur.

Skrivarens praktiska skrivarbete består av två faser: för det första *protokollföring*, det vill säga författande av utkast, anteckningar och minnesstöd som ligger till grund för ett protokoll, och för det andra

¹² Kapitel 2.2.2 baserar sig huvudsakligen på Kryk-Kastovsky (2000: 206–208) som diskuterar protokollföring (*court reporting*) i ett historiskt perspektiv. Hennes material består av rättsprotokoll från äldre nyengelsk tid. Diskussionen kan delvis tillämpas på rättsallsituationen i 1600-talets Sverige.

¹³ De senare årens internationella språkforskning i rättsförhandlingar har huvudsakligen varit teoretiskt anknuten till historisk pragmatik. En av de mest grundläggande frågorna i diskussionen har varit hur noggrant de på talspråket baserade genrerna kan återspegla äldre tiders "autentiska" talspråk och hur man med hjälp av skrivna källor kan komma åt språket. Frågan om skrivarens strategier för protokollföring i medeltida ryska rättsprotokoll har varit föremål för ett ingående studium av Collins (2001).

renovering, det vill säga finslipning och granskning av protokollet. Skrivaren kan också ha gjort vissa skriftliga förberedelser inför varje rådstugustämman. Under rättegången åstadkommer han sin version av rättsprocessen som han vid behov i efterhand bättrar på. Han kan revidera grammatiken eller stryka onödigt språkligt stoff såsom anmärkningar som han satt inom parentes samt avlägsna mångordighet. Skrivaren kan också bearbeta textens uppställning genom att ändra ordningen mellan satser eller större textelheter. Han kan ytterligare restaurera texten till exempel genom att ändra ord som inte har någon "standardiserad" stavning.

En hypotetisk rättsprocess kan se ut som följer. Stadsskrivaren befinner sig i rättssalen i egenskap av skrivare och åstadkommer en konceptdombok på basis av de avgivna vittnesmålen. Språket i konceptet är då hans men det återspeglar också vittnenas språkhandlingar, olika språkliga skikt. Om stadsskrivaren inte själv har renskrivit konceptet, måste han ha anlitat en medhjälpare. Denne kan ha stilsiterat och omformulerat protokolltexten utgående från den officiella stadsskrivarens koncept eller utifrån sin egen språkkänsla. Men har medhjälparen själv varit närvarande i rätten och själv upplevt samma verklighet som skrivaren? Den reoverade domboken återspeglar i så fall flera olika människors skrivarverksamhet och språkliga nivåer och sålunda också flera människors språk: den ursprungliga skrivarens, vittnenas och reoverarens (om denne inte är den ursprungliga skrivaren). En oerfaren renskrivare kan dessutom härma stadsskrivarens språk och stil; stadsskrivaren har också kunnat ge sin medhjälpare praktiska råd.

Företaget med protokollföring påverkas av bland annat två omständigheter. För det första försvåras arbetet av det fonetiska mediet, det vill säga hur bra skrivaren överhuvudtaget förstått talat språk. Rumets akustik, uttalets och vittnesmålens tydlighet och andra liknande auditiva och uttalsmässiga faktorer har spelat en betydelsebärande roll i den historiska rättssalen. För det andra försvåras arbetet av en grupp andra hinder som bland annat gäller "trogen" återgivning av tal i skrift. Hindren kan för det första vara *mekaniska*, det vill säga skrivaren har inte kunnat återge suprasegmental information såsom betoning eller intonation eller vissa människoljud såsom vissling och suckar, pauser och skratt. Hindren kan för det andra vara *kulturella* som kan innebära att skrivaren sett till att domarnas och framför allt de mindre skolade talarnas grammatik kontrollerats. Hindren kan för det tredje vara *konventionella*. Skrivaren har då strävat efter ett protokoll som i hans öron låtit "korrekt och autentiskt".

En faktor som man också skall ta hänsyn till är frågan om problem med två olika språkliga koder såsom finskan och svenskan i Finland. Skrivaren agerar utgående från det hörda och sin språkkänsla för de aktuella språken. Att en skrivare var erfaren och utbildad, betyder dock inte utan vidare att hans språkkänsla och språkliga medvetenhet var utan luckor i det "tvåspråkiga" Finland: också i Ekenäs har det säkert funnits folk som talat finska med dess olika dialekter, vilket har vållat problem för den svenskspråkiga skrivaren (exempel saknas dock i mitt material). Problematiken är av intresse också med tanke på protokollföringen: om skrivaren inte har kunnat protokollföra ett vittnesmål på finska ordagrant med hjälp av en citatmening, har han sannolikt rådfrågat någon eller använt en referatmening även om han "borde" ha använt ett direkt citat (se Matikainen 2002 som presenterar fall från östra Finland där de textpartier som skrivarna skrivit på finska är rätt mångtydiga). Ekenäs stads dombok 1678–1695 är i sin helhet skriven på svenska (inklusive några latinska ord och uttryck som hör till texttraditionen). Text skriven på finska eller på andra språk saknas.

Rörande den slutliga språkliga och stilistiska gestaltningen av ett rättsprotokoll skall skrivaren å ena sidan ta hänsyn till rättslig noggrannhet, det vill säga ge en korrekt och objektiv bild av rättsprocessens gång. Å andra sidan skall skrivaren ta ställning till formell korrekthet och läsbarhet eftersom protokollet skickades vidare till hovrätten där det arkiverades. Till följd av det komplicerade förhållandet mellan citatmeningarna och referatmeningarna vållar skrivarens tankegång ofta svårigheter även för den mest insatte läsaren.

En omständighet värd att beakta är den mänskliga faktorn, inte minst skrivfelen. Skrivaren kan ha ändrat på de inblandade parternas språk och stil. Någon part som inte varit närvarande vid rättsbehandlingen kan också senare ha gjort ingrepp i texten. I fallet Ekenäs stads dombok 1678–1695 är dock till exempel hovrättens åtgärder sparsamma. Granskningen har med andra ord inte gett anledning till några större anmärkningar. Detta tyder på att magistraten och skrivarna rätt exemplariskt utfört sitt arbete på det lokala planet.

Renovering har inte nödvändigtvis ägt rum omedelbart efter att konceptet blivit färdigt. Konceptet har däremot kommit till under rättsprocessen, det är ett slags arbetshandskrift. Det finns skäl att anta att renovering i Ekenäs genomfördes endast en gång om året, senast innan renovationen skulle skickas till hovrätten. Det fanns förmodligen ett arbetsmoment och en skrivare tog hand om en helhet, i praktiken en domboksårgång med ett kalenderår (jfr dock underskrifterna och

bekräftelseformlerna). Domboksåret inleddes i regel i början av året och avslutades i slutet av året att döma av de dateringar som finns i den renoverade domboken; i det hänseendet sammanfaller domboksåren relativt väl med kalenderåren. Skrivaren avgjorde i huvudsak vad som skulle tas med i domboksprotokollet. Det är också möjligt att han skrev upp det som någon annan, framför allt domaren (borgmästaren), dikterade för honom. Också andra parter i rätten kan ha bett skrivaren anteckna något i protokollet. Textens primärt rättsliga natur var avgörande, det som var av rättslig relevans tog han i första hand med. Renovationens primära funktion var juridisk: på detta sätt kunde överrätten övervaka underrätternas verksamhet och de fällda domarnas rimlighet i ett riksperspektiv.

2.2.3 *Materialproblemet — tal och skrift i ett historiskt perspektiv*

Bland frågor förknippade med dagens historiska variationsforskning finns det så kallade materialproblemet. Den pragmatiska, funktions- och kontextorienterade, språkforskningen har främst sysselsatt sig med talat språk, medan man för äldre språkstadier endast har skriftliga källor att tillgå. Som bekant är bandspelaren en senkommen uppfinning och därför saknar man möjligheten till direkt observation. Problemen med hur "autentiskt" tal kan studeras utgående från (oftast äldre) skriftliga historiska data kallas *materialproblemet* (se Jacobs & Jucker 1995: 6–10 som använder den engelska termen *data problem*).

När man forskar i äldre tiders språkbruk utgående från ett skrivet material, bör man vara på det klara med de restriktioner materialproblemet för med sig. Materialvalet bereder också svårigheter, inte minst på grund av den så kallade *historiska paradoxen*. Termen innebär att den historiska lingvisten redogör för förhållandet mellan det förflutna och nutiden men han eller hon kan inte veta exakt hur olika de historiska perioderna egentligen varit (Labov 1994: 21). För att använda William Labovs (1994: 11) formulering skall man försöka "make the best use of bad data". Man vet till exempel relativt lite om den sociala strukturen och om hur något språkligt element har uppfattats av samtiden (jfr Inger Schoonderbeek Hansen nedan). Såsom Douglas Biber och Edward Finegan (1992: 702) har hävdad är sambandet mellan det som verkligen sagts i rätten och det som skrivaren satt på papperet av mycket komplicerad art (jfr Culpeper & Kytö 2000: 178; Kryk-Kastovsky 2000: 206–208). De konstaterar: "[T]here is no such thing as an 'exact' transcription — all transcription is interpretative at some level and thus does not exactly represent the original spoken form." (Biber & Finegan 1992: 702.)

Som Inger Schoonderbeek Hansen (2007) påpekar är de metodologiska frågorna av vikt när man studerar de särdrag i skriftspråket som eventuellt kan anses härstamma från skrivarnas eller vittnenas dialektala talspråk. Det är nämligen svårt att avgöra huruvida ett språkligt drag på 1600-talet har uppfattats som talspråkligt respektive dialektalt eller om det bara är fråga om en skrivvariant med stor utspridning.¹⁴ Också skrivarnas idiosynkratiska drag är av vikt i den språkhistoriska analysen. Därför skall man inte utan vidare förklara de i dokumenten förekommande frekventa språkliga dragen med att de enbart beror på tidens "allmänspråk" eller vittnenas språkbruk (Grund & Kytö & Rissanen 2004: 159).

En teoretisk förklaringsmodell av rättssalsdiskurs i äldre tider presenteras av Peter Koch (1999). I sin artikel diskuterar han reflexer av spontan dialog (särskilt turtagning) i två romanska texttyper (inklusive rättsprotokoll).¹⁵ Koch utgår ifrån den syn på begreppen fonetiskt medium (*phonic medium*) och grafiskt medium (*graphic medium*) respektive talat begrepp (*spoken conception*) och skrivet begrepp (*written conception*) som ursprungligen utvecklats av Ludwig Söll.¹⁶ Koch använder det senare begreppspar i samband med begreppen kommunikativ närhet (*communicative immediacy*) och kommunikativt avstånd (*communicative distance*). Diskussionen utmynnar i figur 1 som åskådliggör förhållandet mellan begrepp och medium.

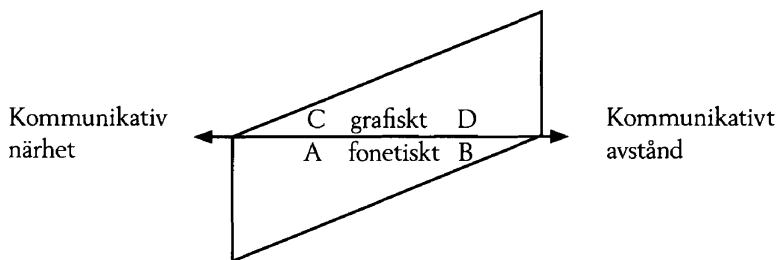
Utgående från Kochs modell (1999: 400) kan man tala dels om skrivet språk med drag från den kommunikativa närheten (C) respektive det kommunikativa avståndet (D), dels om talat språk med drag från den kommunikativa närheten (A) respektive det kommunikativa avståndet (B). Pilen i figur 1 symboliserar ett kontinuum mellan begreppen, den delar det språkliga mediet itu så att dikotomin grafiskt–fonetiskt uppstår. Som exempel nämner Koch spontan vardaglig konversation (A), begravningsoration (B), spontan privat korrespondens (C) och lagtext (D). En dombok faller med andra ord främst inom kategorin C, kommunikativ närhet i grafiskt medium (jfr kontextdelen i ett dokument

¹⁴ Grund, Kytö och Rissanen (2004: 150) skriver om de talspråksbaserade Salem-protokollen: "These examinations contain a number of features that may be considered characteristic of speech in modern times, and consequently, these features can be hypothesized to have been part of the oral medium in the seventeenth century as well."

¹⁵ Koch (1999: 401–402) talar om *dialogicitet* som består av tre olika typer av dialog. Han behandlar också en typologi av skrivande som präglas av språkvetenskaplig närhet (Koch 1999: 402–403).

¹⁶ Här har jag endast använt Koch (1999), inte den ursprungliga källan av Söll, publicerad 1985.

Figur 1. Kommunikativ närhet och kommunikativt avstånd i grafiskt och fonetiskt medium (enligt Koch 1999: 400)

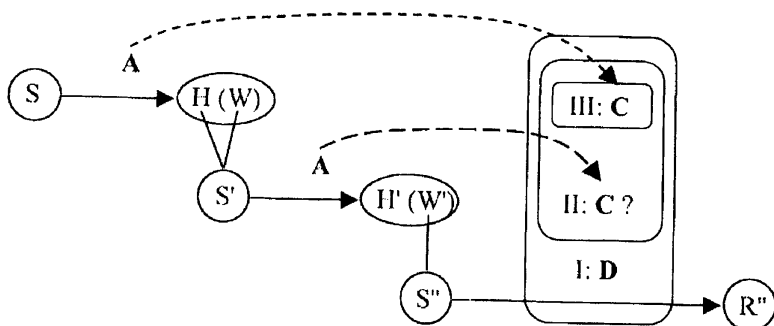
i kapitel 3). Den kan också ställvis innehålla drag från kategorin D, kommunikativt avstånd i grafiskt medium (jfr protokolls- och eskatokollsdelen i ett dokument i kapitel 3). Den väsentliga frågan är i vilken grad den skriftliga dombokshandlingen C kan sägas innehålla drag från det muntliga området A.

Begreppen "närhet" respektive "avstånd" består i sin tur av olika parametrar. Enligt Koch (1999: 400–401) kan begreppet "extrem kommunikativ närhet" sägas bestå av följande tio parametrar (de motsatta alternativen gäller för begreppet "extremt kommunikativt avstånd"): 1. fysisk (rumslig, tidsbestämmd) närhet, 2. avskildhet, 3. förtrogenhet mellan partners, 4. hög emotionalitet, 5. kontextinbäddning, 6. deiktisk närhet (*ego-hic-nunc*, omedelbar situation), 7. dialog, 8. kommunikativ samverkan mellan partners, 9. fri utveckling av samtalsämne och 10. spontanitet. Av dessa fokuserar Koch på parameter 7 (dialog).

I sitt medeltida rättsmaterial har Koch (1999: 406) urskiljt tre olika textuella nivåer, det vill säga han visar hur texten är organiserad och hur dialogen är inbäddad i nivåer. Hans modell fungerar även som ett underlag för en rättsfilologisk uppfattning av språket i Ekenäs stads dombok för 1600-talet. På nivå I finns enligt Koch förhörets juridiska referensram med angivelse av saken och avläggande av eden. På nivå II finns uttalanden av berörda parter återgivna med både direkt (citatmeningar) och indirekt anföring (referatmeningar). Nivå III är inbäddad i nivå II och dialog återges då som ett citat. Det är nivå III som bjuder på de flesta dialogexempel i Kochs material. Härvidlag ligger Ekenäs stads dombok 1678–1695 för det mesta i linje med hans material.

I figur 2 finns en framställning av hur ett rättsprotokoll har kommit till (bokstäverna A–D hänvisar till figur 1, siffrorna I–III till de textuella nivåerna i dokumentet). I figur 2 avser S (*speaker*) sändaren, den som faller det ursprungliga yttrandet, och H (*hearer*) mottagaren. Ibland kan ett vittne, W (*witness*), uppleva den språkliga diskur-

sen mellan parterna S och H. Den primära kommunikationsakten $S \rightarrow H$ (W) leder enligt Koch (1999: 410) till nya kommunikationsakter som slutligen återspeglas i de tre textuella nivåerna i den skrivna handlingen. Men utöver den primära kommunikationsakten finns i rättssalen även en sekundär kommunikationsakt, $S' \rightarrow H'$ (W'), det vill säga S' är antingen H eller W som yttrar sig i sin egenskap av målsägande eller vittne. I sitt yttrande kan S' så noggrant som möjligt citera det uttalande som är fällt av S. Slutligen protokollför (dokumenterar) skrivaren S'' yttrandet på nivå II och citatet på nivå III för den senare läsaren R'' (*reader*) i den tredje kommunikationsakten $S'' \rightarrow R''$. Allt detta sker inom ramen för yttrandets kommunikativ-juridiska modaliteter på nivå I. Den primära kommunikationsakten $S \rightarrow H$ (W) hänför sig till området A, den sekundära kommunikationsakten $S' \rightarrow H'$ (W') till områdena A och C?¹⁷, den tertiära kommunikationsakten $S'' \rightarrow R''$ till området D. (Koch 1999: 410–411.)

Figur 2. Skrivande präglad av språklig närhet (enligt Koch 1999: 411)

3 Analys av de direkta replikerna i vittnesmålen

De inre diplomatariska huvuddelarna av domboken i den dokumentära formen är protokoll, (kon)text och eskatokoll. Dessa delar presenterar och ger uttryck för dokumentets "intellektuella artikulering". Delarna, som definierar helheten, avslöjar ytterligare något om textens uppbyggnad och tillkomst. (Duranti 1998: 141.) Det är i kontext snarare än i pro-

¹⁷ Frågetecknet betyder att den kommunikativa närheten också delvis är märkbar i grafiskt medium.

tokoll respektive eskatokoll som man hittar de flesta belägg (de senare anteckningarna faller i huvudsak utanför behandlingen eftersom de inte alltid är avfattade av den officiella stadsskrivaren). Det är i kontext som de muntliga vittnesmålen refereras. Det är utgående från dessa diplomatariskt jämbördiga men innehållsmässigt olika beståndsdelar som jag har valt att analysera de anförda meningarna, särskilt citatmeningarna och verben. Alla underavdelningar har sitt specifika syfte och underordnade förhållande till varandra. I Ekenäs stads dombok 1678–1695 är delarna ofta fysiskt tydligt skiljbara och igenkännliga. Detta beror främst på textens layout och att texten är indelad i stycken (jfr Duranti 1998: 142). De diplomatariska delarna protokoll, kontext och eskatokoll innehåller i sin tur olika textkategorier (t.ex. förhör och skriftliga vittnesmål eller edlig försäkran). Jag kartlägger bland annat vilka av dessa diplomatariska delar som innehåller flest direkta repliker.

Ett domboksprotokoll inleds av en diplomatarisk underavdelning kallad protokoll.¹⁸ Antalet protokoll sammanfaller ofta med antalet avhållna rådstugustämmor. Protokollet framställer handlingens administrativa kontext, det vill säga ger upplysningar om de personer som närvarit vid rättegången, tid och plats för rättsprocessen samt orsaken till att rätten överhuvudtaget sammanträtt. Därtill kommer de inledande formuleringarna, som kan variera från dokument till dokument. (Duranti 1998: 142.) Också protokoll (i likhet med kontext och eskatokoll) består av olika inre element, som det kan finnas gott om, men i Ekenäs stads dombok 1678–1695 uppvisar protokollen inte någon stor variation när det gäller de inledande formuleringarna. I Ekenäs stads dombok 1678–1695 består protokollen huvudsakligen av angivelse av datum (som också kan finnas i eskatokollen), typen av rådstuga (t.ex. allmän eller extraordinarie rådstugurätt) och närvarande (borgmästaren och råd). Ofta innehåller protokollen i Ekenäs stads dombok till exempel text skriven i latinsk stil, företrädesvis datum, återgiven i spärrad stil i min utgåva. Protokoll är ofta tydligt skilda från kontext till exempel genom indrag. De titelblad som vissa årgångar är försedda med hör till dokumentets protokoll-del.

Den diplomatariska underavdelningen kontext — hos bland annat Luciana Duranti *text* — är den (språk)historiskt mest centrala och

---

¹⁸ I denna artikel avser termen *protokoll* beståndsdelens protokoll i ett handskrifts-dokument. Luciana Duranti (1998: 142–145) diskuterar de underavdelningar som kan påträffas i moderna dokument men som delvis har medeltida rötter (*entitling, title, date, invocation, superscription, inscription, salutation, subject, formula perpetuitatis* och *appreciation*). De förekommer inte nödvändigtvis i alla dokument och genrer. Deras inbördes ordning kan också variera.

omfattande delen av ett dokument. Så är fallet även med Ekenäs stads dombok för 1600-talet.¹⁹ Det är i denna främst fråga om själva handlingen eller substansen, det vill säga de överväganden och omständigheter som lett till handlingens tillkomst. Detsamma gäller också villkoren för hur dokumentet har upprättats. (Duranti 1998: 142, 145–146.) I Ekenäs stads dombok 1678–1695 uppvisar kontexten mest variation när det gäller uppbyggnaden av texten. I regel följer kontexten dock likadana principer genom åren: först omnämns föremålet för rättsprocessen, sedan följer själva behandlingen av målet och vittnesmålen och till slut fälls domen.

Ett dokument, det vill säga en hel domboksårgång, avslutas med eskatokoll.²⁰ Detta innebär att en dombok i princip bara har ett eskatokoll. Eskatokollet innehåller handlingens dokumenteringskontext, det vill säga utformningen av dokumentets rättsgiltighet och validitet samt omnämnande av dem som är ansvariga för handlingens dokumentering. Därtill kommer de avslutande formuleringarna. (Duranti 1998: 142, 148–149.) Eskatokoll kan ofta vara skrivna av annan hand än protokoll och kontext som oftast är skrivna av en och samma hand. I Ekenäs stads dombok 1678–1695 innehåller eskatokollen vanligen borgmästarens bekräftelse på att allt har skett lagenligt. Därtill kommer datum, underskrift (*manu propria*, 'egenhändigt') och sigill. Eskatokollen är i likhet med protokollen ofta tydligt skilda från kontexten, till exempel genom indrag eller tomma rader. De register som finns i Ekenäs stads dombok 1678–1695 behandlar jag under eskatokoll: registren sammanfattar vad som har beslutats och därför innehåller de många passiva konstruktioner. Eskatokoll innehåller ofta det latinska uttrycket (*actum*) *ut supra*, 'verkställt som ovan'. Det är att märka att avkunnanden av domar i domboken inte nödvändigtvis faller under kategorin eskatokoll utan oftast under kontext.

3.1 Lägg 1: Ekenäs stads dombok 1678

Protokoll. *Hålla* är det verb som skrivaren (hand 1) oftast har använt i protokoll i lägg 1.²¹ I de 11 protokoll som kan attribueras till honom är

¹⁹ Enligt Luciana Duranti (1998: 145–148) är de underavdelningar som påträffas i kontext i moderna dokument följande: *preamble*, *notification*, *exposition*, *disposition* och *final clauses*.

²⁰ I moderna dokument kan man i eskatokoll påträffa följande underavdelningar: *corroboration*, [*date*], [*appreciation*], [*salutation*], *complimentary clause*, *attestation*, *qualification of signature* och *secretarial notes* (Duranti 1998: 148–149).

²¹ För skrivarehändernas fördelning på de 15 läggen i Ekenäs stads dombok 1678–1695 se Lönnroth (2006a).

verbet belagt 11 gånger, det vill säga i samtliga. Tempus är huvudsakligen preteritum: verbet förekommer 10 gånger i preteritum, en gång i infinitiv. Infinitiven beror på att rådstugan inte gått av stapeln den påtänkta dagen utan rådstuga "ärnades hållas" (fol. 13v–14r) (jfr även nedan).

Det starka verbet *hålla*, som inte behandlas av Åkerblom (1950), hör till den fjärde klassen ursprungligen reduplicerande verb (för *hålla* se Ahlbäck 1956/1971: 9; Wessén 1941/1992a: 126–127, 239). En förklaring till dess frekvens är att det förekommer i den inledande formeln i ingressen. I lägg 1 används verbet i uttrycken *hålla rådstugurätt* (9 ggr) respektive *hålla allmän rådstugurätt* (1 g). Uttryck av detta slag är överlag karakteristiska för Ekenäs stads dombok 1678–1695, vilket kommer att framgå av framställningen nedan. Den ortografiska variationen av verbet är inte stor: preteritumformerna är *Höltz* (5 ggr), *Hölltz* (2 ggr), *höltz* (2 ggr), *hölltzt* (1 g) och infinitiven *hollaß* (1 g). Skrivaren är van vid användningen av ordet; det traditionsbundna skrivmönstret spelar också in när det gäller bruket och valet av detta verb.

På titelbladet (fol. 1r) finns en senare anteckning med formen *inlagd* av *inlägga*, gjord i magistraten av stadsskrivaren Bertil Wulff (d. 1685). Titelbladet innehåller inte några andra belägg på verbformer.

Till protokollsdelen hör informationen om när rådstugan ägt rum och vilka som representerat stadens borgare i rådhuset. Rådets sammansättning har skrivaren angett med participformen *närvarande(s)*, belagd i följande ortografiska former: *Nehr warandes* (2 ggr), *Nehrwarandes* (2 ggr), *Nerwarandeß* (2 ggr), *Nerwarande* (1 g), *Nehrwarandeß* (1 g) och *Närwarande* (1 g). En gång (fol. 12r) har skrivaren framför ordet *närvarande(s)* föredragit uttrycket *uti någons närvaro* (*Nehrwaru*), medan han har ersatt participformen *effter skrefne* (fol. 10r) med uttrycket *följande* (*rådmän*).

Undantag i rådstugurättens arbete reflekteras i protokollen för 21.1–29.1.1679 (fol. 13v–14r). Skrivaren har kommenterat borgmästarens bortavaro och marknadsresa med följande verbformer, de flesta i preteritum: *war for hindradt* (fol. 13v) respektive *Ärnades*, *hollaß*, *war*, *mötte*, *reeste*, *studzade* och *skedde* (fol. 13v–14r).

Kontext. I lägg 1 har jag excerperat nio (9) exempel med citatmeningar som skriverstrategi. Det handlar om två mål: i exempel (3)–(5) är det fråga om ärekränkning, i exempel (6)–(11) om olovligt samlag. Båda målen hör till kategorin brottmål i motsats till civilmål och administrativa mål.

Det första målet med citatmeningar i lägg 1 är belagt i Ekenäs stads dombok 18.5.1678. Hoppmannen över Raseborgs grevskap Herman

Thim beskyller rådmannen Johan Hannemann för "några lasteliga ord". Som bevismaterial presenterar Thim en av ryttmästaren Gustaf Falkenfeldt verifierad attest ('skriftligen avfattat vittnesmål'), skriven av ryttarna Anders Oleman, Staffan Isaksson och Paul Roschowitz som påstår sig ha hört samma ord som Thim. Exempel (3) är det svar som Hannemann enligt Thim gett borgarna Jöran Simonsson, Nils Hindersson och Anders Oleman då dessa frågat Hannemann om innehållet i attesten är korrekt. I exempel (3) återger skrivaren de yttranden som är fällda av Johan Hannemann och Anders Oleman.

- (3) (Lijkwell på sidstone Swaradt), dhenna Ährlige Karlen *Monsieur* Anders Oleman weet well Om iagh [Johan Hannemann] nogot haar förtalt Houtpman, tÿ han haar åth skillige Gånger warit hoos migh till måltijdz, (Oleman Sagdt), ingen tingh haar iagh mehr höördt, eÿ heller will mehr wittna, ahn uthj min *Attest* ståår, Nemligen dett i sade Houtpman will Giöra Ährligh Karlar till Skellmar Och Tiufwar etcetera (Hwar till Hanneman swaradt), Jagh will sielf wara min egne Ordz Vthtydare, beder om frijdh i dagh. (fol. 4v–5r)

I exempel (4) och (5) återger skrivaren däremot Johan Hannemanns förmodade ord och uttryck. Uttalandet har resulterat i följande textpartier i domboken.

- (4) (Emoot dhetta Kieremåhl swarade Johan Hanneman det Hans Ordh eÿ Annors waridt, uthan) Om Houtpman Kunde, skulle han gerna Giöra migh till Skellm Och Tiuf (fol. 5r)
- (5) (Såßom Hanneman Och sade Om Herr Rÿttmestar Fallckenfelldt hwilcken haar bewitnadt dheras bewijs), Ja, han Ähr een wacker man, först sloogh han migh eet Blodsåår, sedan blef han migh Skÿlldigh för Herberge och Kåst Åth dheß betienta, sidst will Han nu wittna Ähran af migh. (Jt t e r a d e ytterligare sin Ordh seijandes), Houtpman haar ju altidh söökt Att för föllia migh, Och dher han Komo åstadh giorde han gerna migh till een tiuf, Såßom han her om dagen beskÿllte migh för een Lederseela som Af Rÿttarna blef Lembnder i min Gårdh, Lijka som iagh skulle hafwa dhen bortstuuedt. (fol. 5r)

Den åtalade (Johan Hannemann) har oftast ordet i citatmeningarna i målet i ljuset av exempel (3)–(5). I replikerna i exempel (3)–(5) härstammar hela fem (5) repliker ur hans mun, medan en (1) replik i

exempel (3) är fälld av motparten (Anders Oleman). De andra muntliga vittnesmålen i målet har skrivaren huvudsakligen återgett med referatmeningar som skivrarstrategi.

Till de språkliga drag som kommer fram i citaten i exempel (3)–(5) hör förhållandet mellan verbens korta och långa former. Draget har att göra med den nysvenska ljudutvecklingen där bortfall av trycksvag vokal förekommer i vissa i satssammanhanget trycksvaga och obetonade ord (jfr Wessén 1941/1992a: 156). Skrivaren har genomgående använt kortformen *har* (4 ggr i repliker), inte den långa formen *haver*. Kortformen förekommer till och med utanför en direkt replik (ex. 5). Däremot har skrivaren använt de långa formerna *beder* (1 g) och *sade* (2 ggr) i stället för kortformerna *ber* respektive *sa* både i och utanför direkt replik (jfr även adverbet *sedan* i stället för *sen* i direkt replik i ex. 5).

Skrivaren använder dubbelskrivning av lång vokal i slutet stavelse i *weet* ('vet'), *haar* ('har', 5 ggr), *förtaalt* ('förtalat'), *höördt* ('hört'), *ståår* ('står'), *sloogh* ('slog'), *söökt* ('sökt') och *borttstuuledt* ('bortstulet').

Talspråkliga diskusmarkörer i skrift är orden *well* ('väl', ex. 3), *Ja* (ex. 5), *nu* (ex. 5) och *ju* (ex. 5). I finlandssvenskan och i dialekterna är dessa "fyllnadsord" vanliga (Ahlbäck 1956/1972: 59). Det jakande svaret *ja* är i stil med det nekande *nej* av central betydelse i rättsprotokoll och därför har skrivaren protokollfört det. Det förklarande *Nemligen* ('nämligen') återfinns i exempel (3). Adverbet *gern* ('gärna') upprepas i exempel (4) och (5). I exempel (3)–(5) tangeras med samma ortografi de ord med vilka Johan Hannemann sägs ha förolämpat Herman Thim: [han gör] *Ährligh Karlar till Skellmar Och Tiufwar*. Ett liknande, juridiskt betydelsetungt talspråkligt inslag är det pejorativa uttrycket *Ja, han Ähr een wacker man* (ex. 5). I exempel (5) förekommer även imperfekt konjunktiv *Komo* ('kommo') i direkt replik (se Wessén 1941/1992a: 235).

De symmetriska orden *först–sedan–sidst* i exempel (5) kan vara ett tecken på vittnets och/eller skrivarens sätt att strukturera sin vittnesut-saga respektive text. En äldre, i Ekenäs stads dombok 1678–1695 sällsynt kasusform är den starka maskulina nominativändelsen *-er* i uttrycket (*blef*) *Lembnder* med hänvisning till ordet *Lederseela*, 'lädersele' (ex. 5) (för den maskulina och feminina adjektivböjningen i Nyland se Ahlbäck 1956/1971: 16–17, 25–26). Ofta används ändelsen *-er* i samband med okvädande ord och uttryck (jfr Ahlbäck 1956/1971: 16).

Det andra målet med citatmeningar i lägg 1, det olovliga samlaget eller ett "allmänt rykte" om ett sådant, behandlas i Ekenäs stads dom-

bok 25.5.1678. De åtalade är borgaren Frantz Dewitz och Brita Jöransdotter, hustru till Jören Mårtensson. Målet är även ett exempel på kvinnornas språk som i ett historiskt perspektiv är svårare att studera än männens på grund av bristen på lämpliga källor.

Exempel (6) är ett undantag bland målen i domboken såtillvida att berättaren är en 13-årig piga Kirstin Claesdotter. I exempel (7) är det Karin Dewitz, moder till Frantz Dewitz, som berättar om sitt samtal med Brita Jöransdotter. I exempel (8) återger skrivaren det svar som Karin Dewitz gett på rättsens fråga. Citatet i exempel (9) är i sin tur av Brita Jöransdotters moder Gertrud. Yttrandena i exempel (10) och (11) är fällda av Frantz Dewitz.

- (6) [Kirstin Claesdotter] (Swarade) neÿ, Vthan iagh skulle Gå dher in effter rena Lakan, då haakan warit på dören Lagdt, Men Frantz [Dewitz] steegh uhr Sengen Opp Och slepte migh in, då blef iagh warße att Brijta [Jöransdotter] Lågh dher Och att Kiortellen war på Kistan. (fol. 6v)
- (7) (sedan hafwer hoon [moder Karin Dewitz] Hellßatt och frågadt) Ähr frantz heer, (deertill hoon [Brita Jöransdotter] intedt swaratt, då modren Genest gåt i farstugu Cammaren, hwilcken döör Öpen stådt och funnidt frantz der Liggia i Sengen, Seijandes till honom) frantz Kere Son Achta deÿ, hwÿ Ligger du her och icke Kommer heem, (der till Brijta Swaradt), Ähr dhet icke Lijka godt hwar han Ligger? (Modren sagdt), Neÿ hemma böhr honom Liggia och icke Här, (fol. 7r)
- (8) [Karin Dewitz] (swarade), intett weet iagh Annat, uthan hoon [Brita Jöransdotter] Kom Vhr Cammaren, medan den dören war Öpen. (fol. 7r)
- (9) [Brita Jöransdotters moder Gertrud] (Leggiandes deße ordh till), eÿ Kan iagh fella eller werja dhem, (fol. 7r)
- (10) (Frantz [Dewitz] swarade [grevskapsfiskalen Lorentz Hannemann]), dher war ingen Annan Legenheet, så Lagde iagh migh hoos henne [Brita Jöransdotter] medh alle Kläder. (fol. 7v)
- (11) (Ner denna domb war publicerat swarade frantz [i rätten]) det haar warit så Godt Att dhen Loflige Retten hade döömbdt saaken reendt af, Tÿ ingen Gör Eedh medh Oß [Frantz Dewitz och Brita Jöransdotter]. (fol. 8v)

Målet innehåller förhållandevis många korta och koncisa repliker jämfört med det första målet i lägg 1. Kortformen *haar* ('har') påträffas bara en gång (ex. 11). I annan kontext finner man också *hafwer* ('haver', ex. 7). De långa vokalerna har återgetts i *steegh* ('steg', ex. 6), *weet* ('vet', ex. 8) och *döömbdt* ('dömt', ex. 11). Bestämd form av starka femininer slutar vanligen på *-en* i domboken (*dören* 'dörren' i ex. 6) (jfr Ahlbäck 1956/1971: 24).

Det talspråksdrag som är utmärkande för en rättssalssituation i tid och rum är frågor och svar. I exempel (7) har skrivaren återgett tre direkta frågor: 1. *Ähr frantz heer* ('Är Frantz här?') 2. *hwj Ligger du her och ick Kommer heem* ('Varför ligger du här och inte kommer hem?') och 3. *Ähr dhet ick Lijka godt hwar han Ligger?* ('Är det inte lika gott var han ligger?'). I det sista fallet har skrivaren till och med använt ett frågetecken, som är ett sällsynt skiljetecken i domboken. Nekande svar på rättens respektive den berörda partens frågor förekommer i två sammanhang: *nej* ('nej') i exempel (6) och *Nej* ('nej') i exempel (7). I initial ställning i ett svar förekommer även *intett* ('intet', ex. 8) och *ej* ('ej', ex. 9).

Utöver frågor och svar ökar också tilltal, utrop och imperativ känslan av närheten till "autentiskt" tal. I exempel (7) finns *frantz Kere Son Achta deÿ* med pronomenet *deÿ* ('dig'), skrivet enligt talspråket (se Ahlbäck 1956/1971: 32 för ett likadant finländskt belägg från 1672 i direkt replik). Bruket av personliga pronomen är i linje med berättarens utsaga i replikerna: *iagh/migh*, *du/deÿ*, *han/honom*, *hoon/henne*, *Oß* och *dhem*. I exempel (6) och (7) använder berättaren adverbet *då* (3 ggr) i sin utsaga; i exempel (10) finner man däremot *så* (jfr även *så* i ex 11).

Eskatokoll. Eskatokollet i lägg 1 är skrivet av hand 1a, inte av huvudhanden 1. Hand 1a har även avfattat de avslutande formlerna i lägg 2-4. Att det är fråga om en och samma skrivare framgår av handstilen och formuleringarna. Eskatokollet i lägg 1 består av det egentliga eskatokollet (fol. 14r) och registret (fol. 15r-16r). Som i protokollen är det också i eskatokollen fråga om skrivarens formelbundna språk och därför lyser anförda meningar med sin frånvaro. Registret, som sammanfattar de under året behandlade målen, innehåller ett flertal verb men saknar anföring. I de fall där registret är upprättat av annan hand än av den som avfattat den övriga domboken skulle man kunna jämföra stavningen av verben sinsemellan, det vill säga huruvida verben har skrivits på samma sätt i den löpande texten och i det avslutande registret. Jag har dock avstått från en sådan jämförelse av arbetsekonomiska skäl.

Eskatokollets funktion återspeglas i valet av verb. Tempus är för det mesta presens. Det är här någon lokal myndighet (borgmästaren) konstaterar att rådstugurätten har arbetat året ut och att det är dessa mål som har tagits till behandling (jfr uttrycket *wara – passerat*). I sin formel understryker borgmästaren att det är hela rätten som gett sitt samtycke till de mål som "för mäles af dömbde". Till slut betygar (*betýger*), daterar och underskriver (*Vnderskrifwer*) borgmästaren akten på rådstugurättens vägnar. Han har skrivit egenhändigt och försett eskatokollet med ett sigill. (Jfr också verbformerna i eskatokollen i lägg 2–4 exklusive registren).

3.2 Lägg 2, 3 och 4: Ekenäs stads dombok 1679–1681

Protokoll. Lägg 2 innehåller nio (9) protokoll. I dem använder skrivaren (hand 2) genomgående verbet *hålla*. Ortografin varierar inte (*Hölttz* 9 ggr). Verbet förekommer i uttrycken *hålla rådstuga* (3 ggr), *hålla rådstugurätt* (3 ggr), *hålla ordinarie rådstugurätt* (2 ggr) och *hålla ordinarie rådstuga* (1 g). I den inledande formeln finns även presensparticipet *närvarande(s)* med de ortografiska formerna *Ner warandes* (4 ggr) och *När warandes* (2 ggr). Endast participformer som slutar på -s påträffas i lägg 2. I tre fall har skrivaren ersatt ordet med substantivet *närvaro* (*Nerwaro* fol. 23r, *När waro* fol. 24r och *Ner waro* fol. 26r). Som i lägg 1 har skrivaren också i lägg 2 ersatt uttrycket *följande (rådmän)* med *Effter skrefne* (fol. 19v, 23r) eller *effter skrefne* (fol. 26r). Det enda nämnvärda undantaget i valet av verb finns i protokollet av 5.5.1679 (fol. 26r) med preteritum pluralisformen *såto* ('sutto') i uttrycket (*effter skrefne som*) *såto (Rådhmän)*. Denna starka temaform är belagd också bland annat i 1500-talets bibelspråk (se Wessén 1941/1992a: 235). På titelbladet (fol. 17r) finns tre verbformer — *gifwin* ('given'), *är* och *inlefrerat* ('inlevererat') — som hör till de senare anteckningarna i domboken. Dessa gäller i regel den renoverade dombokens väg från magistraten till hovrätten.

Lägg 3, som också är av hand 2, innehåller i likhet med lägg 2 nio (9) protokoll. Verbet *hålla* är dominerande i samtliga: *Hölttz* (7 ggr) och *Höllttz* (1 g). Därtill kommer verbformen i protokollet av 9.6.1680 (fol. 34v) där skrivaren har använt verben *bli(va) hållen* i uttrycket *Blef Rådstugu Rätt Hållen*. Det frekventa verbet förekommer i uttrycken *hålla rådstugurätt* (4 ggr) och *hålla ordinarie rådstugurätt* (4 ggr). På titelbladet förekommer även participformen *inlagd* (fol. 31r). Participformerna på -s — *Nerwarandes* (5 ggr), *nerwarandes* (1 g) och *Närwarandes* (1 g)

— är frekventa i protokollet (jfr lägg 2). Ordet *närvaro*, som skrivaren använt i stället för *närvarande(s)*, förekommer i protokoll i två omgångar (*När waro* fol. 31r och *Närwaro* fol. 35v). Ordet *effterskrefne* (*rådmän*) är belagt bara en gång (fol. 35v).

Lägg 4, den sista domboken av hand 2, innehåller fem (5) protokoll. Skrivarens val av verb liknar lägg 2 och 3: det är preteritum av verbet *hålla* som gäller (*Hölttz* 3 ggr och *Höltz* 2 ggr). Verbet förekommer i uttrycken *hålla rådstugurätt* (3 ggr), *hålla allmän rådstuga* (1 g) och *hålla allmän valborgsmässorådstuga* (1 g). Även participformerna på *-s* — *Nerwarandes* (2 ggr) och *Närwarandes* (1 g) — hör till skrivarens strategier för protokollföring (jfr lägg 2 och 3). Skrivaren använder också ordet *närvaro* i sina protokoll, dock bara en gång (*Nerwaro* fol. 43r). Ett från de tidigare läggen avvikande fall är uttrycket (*i*) *Ner skrefne* (*Rådhmäns*) *bijwåningh* (fol. 47v) i stället för *effterskrefne*. På titelbladet (fol. 43r) finns verbformen *inlagd* (jfr lägg 2 och 3).

Utgående från min analys uppvisar protokollen av hand 2 i lägg 2–4 så gott som identiska tendenser när det gäller bruket och valet av verb samt stilistiska uttryck (*närvarandes*).

Kontext. I lägg 2–4 finns nio (9) exempel på citatmeningar. Det första målet i lägg 2 från 26.2.1679 handlar om ärekränkning, det är med andra ord fråga om ett brottmål. Kärande är nämndeman Nils Nilsson i Trädbollstad, svarande uppsyningsman Hans Wulff. Hans Wulffs pejorativa ord — enligt Nils Nilssons utsago har Wulff tillvitvat honom att ha druckit med bödeln — bekräftas av nämndeman Hindrik Ersson i Björsby på följande sätt:

- (12) [Hindrik Ersson i Björsby:] (skall Hans Wulf Hafwa sagdt till samtelighe widh bordet sutitt), Karlar inttet will iagh sittia och äta eller dricka medh denna mannen, (/: *Nemnde* Nilß Nilßon :/) ty han Har druckit medh Bödelen i sitt eget huuß, (fol. 21r)

Antalet verbformer i direkta repliker är inte stort i exempel (12). Det är främst fråga om infinitiver och supinumformer. Kortformen *Har* förekommer dock i en replik, *Hafwa* i en annan kontext. I exempel (12) ingår även pluralisformen *Karlar*, som är starkt betonad i satssammanhanget. Ordet förekommer sålunda inte i den talspråkliga och dialektala pluralisformen *karar* med stumt *l* (jfr Ahlbäck 1956/1971: 24). På samma sätt hade man förväntat skrivningen *böfvel(n)* i stället för den förkortade maskulinformen *Bödelen* 'bödeln' (jfr Ahlbäck 1956/1971: 27; se även Wessén 1941/1992a: 172; jfr ex. 16 och 17). Emfatiskt betonat

är också det satsinitiala negationsordet *inttet* ('intet') i repliken. Övergången *e > i* finns i *egit* ('eget'). Bruket av pronomen är konsekvent: *iagh* hänvisar till Hans Wulff, *han/sitt* till Nils Nilsson. Konstruktionen *denna mannen* hänvisar däremot till Nils Nilsson. Användningen av ordparet *och-eller* i uttrycket *sittia och äta eller dricka* liknar symmetrin i exempel (5) ovan. Skrivaren har förtydligat textsammanhanget genom att sätta Nils Nilssons namn inom snedstreck och kolon. Förtydliganden är alltid ett medvetet ingrepp från skrivarens sida (jfr också ex. 16 och 17).

Det andra målet i lägg 2 är också ett brottmål. Hustru Gertrud Markusdotter beskyller hustru Karin Kleensorger för att hon en natt har slagit sönder hennes fönster. I exempel (13) är det Gertrud Markusdotter som citerar Karin Kleensorgers ord. I exempel (14) berättar krögerskan Anna Jöransdotter om sina egna ord. I Ekenäs stads dombok 7.5.1679 står det följande anteckningar:

- (13) (Ner då bemeldte hustru Karin [Kleensorger] ey funnit honom [Frantz Dewitz] der, skall hon hafwa sagdt), iagh skall ändå Haa honom igen i dagh fast han wore i hälftwetj, (fol. 27r)
- (14) (då hon [Anna Jöransdotter] skall hafwa sagdt för sigh sielf), det är wäll att iag weet hwar du [Frantz Dewitz] ähr satt man frijtt der i Jesu Armþn, (fol. 27v)

I exempel (13) finner man den korta infinitivformen *Haa* ('ha') med dubbelskriven lång vokal i direkt replik (*hafwa* finns i annan kontext i ex. 13 och 14). Det fasta uttrycket *fast han wore i hälftwetj* är ett starkt uttryck i sammanhanget. Adverbet *ändå* kan betraktas som en diskursmarkör i repliken. Pronomenen *han/honom* hänvisar till Frantz Dewitz, *hon/iagh* till Karin Kleensorger.

Exempel (14) är i stil med exempel (13) kort. I den direkta repliken förekommer presensformen *weet* ('vet') med dubbelskriven lång vokal. Pronomenen stavas rätt modernt: *iag* saknar slutljudande *h*, *du* skrivs med ett *u*. Adverbet *wäll* ('väl') påträffas också i andra direkta repliker i domboken (ex. 3). Ett fast uttryck är (*satt man frijtt der*) i *Jesu Armþn* med inskott av *p* i *Armþn* 'arm'.

I lägg 3 förekommer tre (3) exempel på citatmeningar. Målet som behandlas i Ekenäs stads dombok 15.11.1680 utgör en fortsättning på ärekränkningsmålet i exempel (12). De berörda parterna är med andra de samma som i lägg 2: Nils Nilsson från Trädbollstad och Hans Wulff.

Exempel (15) innehåller Hans Wulffs korta jakande svar på rättens fråga. I exempel (16) berättar Hindrik Andersson i Mörby och Matts Mårtensson i Björby vad de hört Hans Wulff säga i Nyby länsmansgård.

- (15) (hans wulf blef [av rätten] tillfrågat om han sådane ordh om Nils Nilßon fältt, swarade [Hans Wulff]) ja (fol. 37r)
- (16) [Hindrik Andersson i Mörby och Matts Mårtensson i Björby] (Bekende, effter aflagdh Eedh, att hans Wulf under Måltijden sagt åth samtelige Nämbedemännen i Nýbý), inttet will iagh [Hans Wulff] dricka medh Nilß Nilßon, tÿ han har druckit i sin bý medh Bødelen, (fol. 37v)
- (17) (Emedan såßom hans wulf 1:^o medh wittnen ähr Öfwer tÿgat att han utj mången mans nerwaro sagdt deße orden), inttet will iagh dricka medh Nilß Nilßon uhr Kanna, tÿ han haar druckit i sin bý med åbo bødelen (fol. 37v)

I exempel (15) återger skrivaren direkt endast det jakande svaret *ja*. Av särskilt intresse för protokollföringen är yttrandena i exempel (16) och (17), återgivna så gott som identiskt i två direkta repliker på samma foliosida (se också ex. 12). Exempel (17) är dock innehållsmässigt något fullständigare; i exempel (16) har orden *uhr Kanna* och *åbo* utelämnats. Ortografiskt ligger exempel (16) och (17) nära varandra; i exempel (17) har *med* skrivits utan *h* och kortformen *haar* har skrivits med dubbelvokal. Bruket av pronomenen *iagh* och *han* är konsekvent.

I lägg 4 förekommer tre (3) citatmeningar. Målet i exempel (18) och (19) från 23.2.1681 handlar om ryggeköp ('upphävande av köp eller köpeavtal') som hör till kategorin civilmål. I målet vill monsieur Lorentz Åkerström att borgaren Johan Frantzson påläggs betala honom en viss summa pengar. I exempel (18) är det Jakob Frantzsons ord som citeras. I exempel (19) anger Lorentz Åkerström ytterligare samme Johan Frantzson för ärekränkande ord; Åkerström rapporterar vad Johan Frantzson sagt till honom.

- (18) (då swarade Jacob franßon), Hans [Anders Jakobssons från Nitlax] Nampn Kan på samma sätte wara dijt Kommit som min Broders [Johan Frantzons]. (etcetera.) (fol. 44v)
- (19) (skall Johan [Frantzson] hafwa swarat [Lorentz Åkerström]) det är een

Skälm som Skrifften skrifwit och mitt Namn Vnderskrefwit, een Skälm skall det wara fast det wore på hans döda muldh; (fol. 44v)

I exempel (18) förekommer inte många exempel på verbformer. Det samma gäller talspråkliga inslag överlag. Av ordet *broder* använder skrivaren den långa formen *Broders* i genitiv. Inskott av *p*, som dock är ett äldre ortografiskt drag snarare än ett talspråkligt, finns i *Namþn* ('namn', också i ex. 19). Bortfall av *t* i bestämd form av ordet *sätt* ingår troligen i uttrycket *på samma sätte*. Upprepning är en typisk talspråklig reflex i skrift. I exempel (19) upprepas ordet *Skälm* i direkt replik i uttrycket *det är een Skälm som Skrifften skrifwit och mitt Namn Vnderskrefwit, een Skälm skall det wara fast det wore på hans döda muldh*. Upprepningen är särskilt motiverad i ett ärekränkingsmål. Vokalerna *i:e* växlar i *skrifwit* ('skrivit') respektive *Vnderskrefwit* ('underskrivit'). Uttrycket (*på*) *hans döda muldh* hör till kategorin fasta uttryck. I ordet *muldh* har assimilationen *ld > ll* inte återgetts i skrift utan ursprungligt *ld* har kvarstått (Ahlbäck 1956/1971: 24). Possessivpronomenen *min/mitt* har återgetts konsekvent i exempel (18) och (19).

Exempel (20) från 8.10.1681 angår exceptionellt inte något särskilt mål. Det är en berättelse av borgaren Jöran Simonsson som på rådman Mickel Anderssons begäran talar om för rätten om det samtal mellan hoppman Herman Thim och en rådman som han hört på Ekenäs ladugård. Följande citat har förts *ad notam*:

(20) (har Rådman frågat till Herr Houtpman [Herman Thim] Om han skulle Lefwerera Några peningar her, hwar emot han swarat), hwadh behöfwes det i Kunna betahla dhem i Stäckholm, (fol. 47v)

I exempel (20) har den tillfrågade besvarat en fråga med en motfråga: *hwadh behöfwes det*. Tilltalsordet *i* ('I'), följt av verbformen *Kunna*, riktar av hoppmannen till en rådman och därför är det även av ett sociolingvistiskt intresse. Övriga språkliga iakttagelser är att kortformen *har* förekommer utanför direkt replik och att hjälp verbet *skulle* påträffas i en *om*-sats (för *sku* 'skulle' jfr Ahlbäck 1956/1971: 44–45).

Eskatokoll. Lägg 2 innehåller ett eskatokoll (fol. 28v) och ett register (fol. 29r–29v) av hand 1a (jfr lägg 1). I eskatokollet påträffas följande sex verbformer: *före skrifwit står, wara, passerat, af dömbdt och betjger*. I bekräftelseformeln förekommer också uttrycket *med egen hand och pitzer* ('pitschaft l. sigill').

Också lägg 3 innehåller ett eskatokoll (fol. 40v) och ett register (fol. 41r–42r), dock inte av samma hand. Eskatokollet är av hand 1a, medan registret är av hand 2. I eskatokollet brukar skrivaren liknande verb och formel som i lägg 2 (och i lägg 1): *wara*, *Passerat*, *för mäles Afdömbde*, *betyger* och *Vnder skrifwer*.

Lägg 4 är upplagt på samma sätt som lägg 1, 2 och 3: ett eskatokoll (fol. 48v) och ett register (fol. 49r–49v). Det förra är av hand 1a, det senare av hand 2, liksom i lägg 3. Uttrycket *med egen hand och pitzer* står i formen *med egen hand och signet* (fol. 48v). Verben i den avslutande bekräftelseformeln följer skrivarens sedvanliga praxis och ortografi: *står*, *wara*, *passerat*, *af dömbt* och *betyger*.

Foliosidan 50v med fyra verb, det vill säga hovrättsassessorn Andreas Gyllenkroks anmärkning, hör inte till eskatokollet utan är en senare anteckning. Den är den enda längre kommentaren till domboken gjord av hovrätten.

3.3 Lägg 5: Ekenäs stads dombok 1684

Protokoll. Lägg 5 av hand 3 består av sex (6) protokoll. Titelbladet innehåller verbformen *insinuerat* (fol. 51r). Verbet *hålla* är belagt sex gånger (*Höltz* 3 ggr — *höltz* 3 ggr). Ortografin och ordformerna varierar inte. Uttrycken *hålla rådstugudag* (3 ggr), *hålla rådstuga* (2 ggr) och *hålla allmän rådstugudag* (1 g) avviker däremot från lägg 1–4. Den *s-lösa* participformen *närwarande* (4 ggr) eller *när warande* (2 ggr) förekommer i alla protokoll av hand 3 i lägg 5. Protokollen av denna skrivare är tämligen ordknappa och sparsamma med information.

Kontext. Antalet citatmeningar i lägg 5 är inte stort: jag har excerperat tre (3) belägg med citatmeningar. De hör till ett och samma mål, ett lägersmål (brottmål), som har behandlats i rätten 5.5.1684. Elin Bertilsdotter åtalas för lägersmål ("allmänt rykte") med Anders Jörenssohn, en gift karl. Skrivaren har återgett hennes kommentarer till rättens frågor i exempel (21)–(23).

- (21) (tillspordes Konan [Elin Bertilsdotter] när det rÿchte först begÿntest? swarade hon), lÿngo, för 2 eller 3 åhr sedan, en gångh, (sade hon), när Anders [Jörenssohn] om een winter hade Kommit ifrån noter, Kastade sigh i min Sångh att Sofwa hoos migh, (men sade att Anders ingen tingh annat gjort, än sofwit der stilla.) (fol. 53v)

- (22) (blef åter Elin [Bertilsdotter] tillsporadt, huru lenge de [Elin Bertilsdotter och Anders Jörensso] lågo tillsamman? swarade) een godh stundh; (fol. 53v)
- (23) (swarade Elin [Bertilsdotter]) noch lågh wij tillsamman, men intet gjorde wij [Elin Bertilsdotter och Anders Jörensso] der ingen tingh, utan när iagh sombnade, Kröp Anders sachtu opå migh, hwar före iagh waknade, då sade iagh, Anders hwad Fahn tenker duu, och du haar hustru sielf, (och sade sigh skutit Anders ifrån sig.) (fol. 53v)

Skrivaren återger rättens frågor med de passiva konstruktionerna *tillsporades Konan när det rÿchte först begÿntest?* (ex. 21) och *blef åter Elin tillsporadt* (ex. 22). I exempel (21) och (22) har skrivaren till och med använt ett frågetecken. Skrivaren har återgett Elin Bertilsdotters svar konsekvent med *swarade* (*hon*), *sade* (*hon*). I exempel (21) har skrivaren till och med inbäddat uttrycket *sade hon* i hennes eget yttrande. Kortformen *haar* förekommer en gång (ex. 23), medan de längre verbformerna saknas (dock t.ex. *sade* i ex. 21 och 23). Av intresse är växlingen mellan verbformerna *lågo* och *lågh*. I exempel (22) använder skrivaren den plurala formen i en fråga, medan formen saknar pluralisändelse i direkt replik i exempel (23). Adverbformerna *långo* (ex. 21 i direkt replik) och *lenge* (ex. 22 utanför direkt replik) avviker rörande vokallerna. Formerna *långo* (*sedan*), 'länge (sedan); (sedan) länge', är dialektal (jfr Ahlbäck 1956/1971: 26–27).

Pronomenen hänvisar tydligt till de berörda parterna i målet: *iagh/min/migh, du/duu, hon/sig/sigh, wij* och *de*. En gång (ex. 21) saknas pronomenet *han* (*Kastade sigh*). Andra talspråkliga drag i exempel (21) och (23) är bland annat diskursmarkören *nog* (*noch*) i satsinitial ställning i exempel (23). Draget förekommer inte någon annanstans i texten (stavningen med *ch* förekommer också i adverbet *sachtu* 'sakta' i ex. 23). Också en interjektion citeras i exempel (23): *Anders hwad Fahn tenker duu*. I exemplet förekommer skrivningen *duu* vid sidan av *du*. Inskott av *b* påträffas i verbformen *sombnade* ('sommnade', ex. 23). I samma exempel förekommer även dubbelnegationen *intet – ingen ting*.

Eskatokoll. Eskatokollet i lägg 5 (fol. 56r) är skrivet av två händer: Johan Behm och Frantz Dewitz. Den förre har undertecknat "på rådstugurättens vägnar", den senare "på samtliga rådmäns vägnar och efter dess begäran". Endast en verbform påträffas i den senares bekräftelseformel. Den är *under skrifwer* som är mycket vanlig i domboken ('underskriver' med *u* i uddljud i stället för *w*).

3.4 Lägg 6 och 7: Ekenäs stads dombok 1686 och 1688

Protokoll. Protokollen i lägg 6 och 7 (hand 4) avviker från de övriga protokollen i Ekenäs stads dombok 1678–1695 i fråga om valet och bruket av verb. Orsaken skall framför allt sökas i de rättshistoriska förhållanden som staden 1686 genomgick snarare än i skrivarnas person. År 1686 saknade Ekenäs både borgmästare och råd med befogenheter att döma i "tvistige saker", det vill säga huvudsakligen i brottmål.

I lägg 6 finns nio (9) protokoll. Avsaknaden av borgmästare och råd kommer fram i dem. I det första och andra protokollet använder skrivaren följande verb (fol. 57r): *hafuer warit*, *hafuer Vnderståt*, *Skilia*, *Aff döma*, *effterföljer*, *War (Borgerskapet tilsamman)*, *påmintes*, *Vplästes*, *hafuer*, *Vtfordra* (2 ggr), *påladhes*, *finnes* och *Kan öfuerskickas*. I det tredje protokollet (fol. 57v–58r) förekommer verbformerna *War (Borgerskapet)* *Sammankallade*, *publicerades*, *Bewiliade*, *Beslöt* och *Skule Öfuergå*. I det fjärde och femte protokollet (fol. 58v) använder skrivaren verbformerna *War (Borgerskapet)* *Samman Kallade*, *publicerades* (2 ggr), *Daterat*, *War (Borgerskapet tilsamman)*, *Clarerande* och *böör skee*. I det sjätte och sjunde respektive åttonde och nionde protokollet (fol. 59r) finns följande verbformer: *War (Borgerskapet)* *sammankallade* (2 ggr), *publicerades*, *samtychtes*, *lofuades*, *taxerades*, *Vplästes*, *öfuerskickades*, *War (Borgerskapet tilsamman)* (2 ggr), *Roterades* och *pålades*. På titelbladet (fol. 57r) finns därtill verbformen *Inlefwererat*. Till skrivarens strategi hör inte användningen av participformen *närvarande(s)*. En gång påträffas uttrycket (*Vtj*) *effterskrefne (Besittiarens närwaru)* (fol. 59r).

I lägg 7 med fyra (4) protokoll är verbbruket enklare än i lägg 6. Samma skrivare (hand 4) använder uttrycket *War (Borgerskapet)* *Sammankallade* och *war (...)* *effterskrefne sammankallade*. Preteritum av verbet *hålla* förekommer ett par gånger i formen *höltes* (fol. 61v) och *Höltes* (fol. 65v) i uttrycket *hålla rådstugudag* (2 ggr). På titelbladet (fol. 61r) finns verbformen *Insinuerat*. Participformen *närvarande(s)* är belagd en gång utan slut-s (*Närwarande* fol. 61r). Skrivaren använder substantivet *närvaro* i stället (*närwaru* fol. 61v och *Närwaru* fol. 65v). I det sista protokollet (fol. 65v) använder skrivaren verben *framkom*, *welle framkomma*, *berättat* och *Wara*.

Kontext. Lägg 6 innehåller inte några direkta repliker. Som i protokollsdelen är orsaken rättshistorisk. Det är dock anmärkningsvärt att de direkta replikerna helt och hållet fallerar i lägget i fråga.

I lägg 7 finns följande fyra (4) exempel med citatmeningar. Exempel

(24) och (25) härstammar från ett och samma mål som handlar om faderskapet till Hebla Eriksdotters oäkta barn (brottmål). I exempel (24) berättar hustru Anna Bertilsdotter vad hustru Malin Jonasdatter lär ha sagt, i exempel (25) är det hustru Malin Jonasdatter som redogör för vad Malin Eskilsdatter har sagt till henne. Ekenäs stads dombok 21.4.1688 berättar följande:

- (24) [Anna Bertilsdotter:] (seijandes) [Malin Jonasdatter] Häbla [Eriksdatter] få gå i skåpet och äta när henne lyster, Men intet hon [Malin Jonasdatter] som Modren ähr, Män dedh Kommer fuller annat effter; (fol. 63r)
- (25) (der hon [Malin Jonasdatter] refuade sin Wäff utj farstugan och sacht), mig [Malin Eskilsdatter] Kiör han [Hindrik Hindersson] bort, men den Andra Nembligen Hebla hafuer han hoß sigh, Hwilken han håller aff, och hon får gå i skåpet och äta när hon Will, men iag som Modren ähr, får dedh intet giöra, (mehra hafuer hon intet sacht,) (fol. 63r)

I exempel (24) saknar verbet *få* böjningsändelse i presens (jfr dock ex. 25 med *får*). I exempel (25) skriver skrivaren *sacht* ('sagt') med *ch* (2 ggr). Denna "tyska" form förekommer inte i direkta repliker. I direkt replik förekommer den långa verbformen *hafuer* — också i annan kontext i exempel (25) — och inte den förväntade *haar*. På grund av en osäker läsning kan det vara möjligt att skrivaren har utelämnat ett snedstreck och ett kolon på båda sidorna av orden *Nembligen Hebla*. I exempel (24) och (25) upprepar han även uttrycket *få/får gå i skåpet och äta när henne lyster/hon Will*, beläggen är så gott som identiska. Uttrycket *som Modren ähr* upprepar skrivaren med identisk ortografi i exempel (24) och (25), *Modren* i den långa formen. Formen *full(er)* i exempel (24) är ett allmänt talspråkligt drag, åtminstone i Finland (jfr Ahlbäck 1956/1971: 45). I exempel (24) hänvisar Malin Jonasdatter till sig själv exceptionellt med *hon*. Verbet *hålla* påträffas också utanför protokollspartierna (pres. *håller aff* i ex. 25).

I exempel (26) är det fråga om stöld av häst, sadel och betsel (brottmål). Kärande är Hindrik Johansson i Elimo och svarande borgaren Lars Larsson. Den senare citerar Nils Hinderssons hustrus ord i exempel (26). Behandlingen av målet i exempel (26) har ägt rum i Ekenäs 21.4.1688.

- (26) [Lars Larsson:] (hwartil Nilß Hindrichßons hustru Swarat), om i [Lars Larsson] har rätt der til, så Kan i så giöra, (fol. 64v)

I exempel (26) finner man tilltalsordet *i* ('I', 2 ggr). Verbet *Kan* har inte böjts i pluralis i direkt replik (jfr ex. 20). Detsamma gäller kortformen *har*. Olika dialog- och talpartiklar hör i den talspråksbaserade dombokstexten till citatmeningar, inte till referatmeningar, och bland annat därför har skrivaren återgett partikeln *så* i den direkta repliken.

Målet i exempel (27) angår en gäld (civilmål) mellan Johan Hindersson och hustru Elin krögerska. I exempel (27) är det krögerskan Elin som citerar vad Johan Hindersson har sagt till henne. Behandlingen har ägt rum 25.4.1688.

(27) [Elin krögerska:] (Johan [Hindersson] hafuer inkommit och sagdt),
hwarföre pantar du [Elin krögerska] mig? (fol. 66r)

Exempel (27) innehåller en fråga, återgiven som direkt replik. Skrivaren har även använt ett frågetecken i sammanhanget. Pronomenet *du* hänvisar till Elin krögerska, *mig* till Johan Hindersson.

Eskatokoll. Som framgått ovan är lägg 6 och 7 rättshistoriskt speciella årgångar eftersom staden saknar borgmästare. Denna omständighet kommer också fram i eskatokollen (jfr även protokollen och kontexten). I lägg 6 är eskatokollet exceptionellt mångordigt (fol. 59v–60r). I lägg 7 liknar det den övriga, kortfattade domboken (fol. 66v). Skrivaren i båda är hand 4. I lägg 6 använder skrivaren följande verb: *gifues*, *ähr Annoterat*, *föreskrefuit ähr*, *hafuer Warit*, *ähr*, *hafua Warit*, *hafua Ankommit*, *Ähr*, *Vnderskrefuen*, *Annoterat*, *hafua*, *Åstundat*, *sökia*, *hafuer*, *Vnderståt*, *Skilia*, *gifues*, *Slutandes*, *studza*, *förblifvande*, *Bekräftas* och *Vnderskrifuer*.

I lägg 7 använder samma skrivare endast följande fyra verb: *ähr hållit*, *Ankom* och *Vnderskrifuer*.

3.5 Lägg 8: Ekenäs stads dombok 1688

Protokoll. Lägg 8 av hand 5 består av 28 protokoll. Därtill kommer titelbladet (fol. 67r) med verbformen *Insinuerat*. Verbet *hålla*, som ingår i alla protokoll, har följande former: *Hölttes* (13 ggr), *Höltz* (6 ggr), *Höltes* (5 ggr), *Hölttz* (3 ggr) och *Hölteß* (1 g). Skrivningen *Hölttes* utgör nästan hälften av beläggen. Verbet förekommer i uttrycken *hålla rådstuga* (19 ggr), *hålla allmän rådstuga* (8 ggr) och *hålla allmän rådstugudag* (1 g). Presensparticipformen *närvarande(s)* är belagd i följande former: *Nerwarande* (19 ggr), *Närwarande* (3 ggr), *Ner warande* (2 ggr), *neerwarande* (1 g) och *Nerwarandes* (1 g), det vill säga den *s*-lösa formen är i

majoritet. I stället för *närvarande(s)* har skrivaren använt ordet *närvaro* (*Nerwaru* fol. 71r och *Nerwaro* fol. 74r). Bland andra verbformer finns *ankombne* (fol. 67v) med inskott av *b*. I stället för *följande (rådmän)* har skrivaren en gång (fol. 70r) använt formen *effter skrefne (Rådmen)*. I uttrycket *Vtj dhe förrestes Stelle* ingår verbformen *förrestes* (fol. 77v).

Kontext. I lägg 8 påträffas endast en (1) citatmening, daterad 28.9.1688. Den är hämtad ur ett mål som handlar om landsköp, mer eller mindre yrkesmässigt bedriven handel på landsbygden, förbjuden i äldre tid (brottmål). Repliken är Kirstin Andersdotters, Hans Claessons hustrus. Det är av intresse att det är fem personer, av vilka fyra befinner sig på plats i rätten, som "med en mun" intygat att Kristin Andersdotter har använt följande ord i sitt svar på deras fråga om hur hon har skaffat den humle som målet gäller. De närvarande citerar hennes ordval. Växlingen mellan de långa (*Hafwer*) och korta (*Haar*) verbformerna kommer fram i exempel (28). Pronomenet *iagh* hänvisar till Kristin Andersdotter (jfr *Hon* i anföringssatsen). Skrivaren har återgett vittnesmålet symmetriskt korrekt med hjälp av *een deel—een deel—elliest*.

(28) (Hafwer Hon [Kirstin Andersdotter] Swarat), een deel Haar iagh Kiöpt för Tubbak, een deel för Saltt och elliest reda Peningar. (fol. 78r)

Eskatokoll. Eskatokollet i lägg 8 (fol. 82r) består endast av två underskrifter och saknar både verb och anföring. Borgmästaren har använt den latinska slutformeln *ut Supra* följt av *På Rådstugu Rättens wägnar*.

3.6 Lägg 9 och 10: Ekenäs stads dombok 1689–1690

Protokoll. Lägg 9 och 10 är skrivna av hand 6. Det förra består av 32 protokoll, det senare av 22 protokoll. I lägg 9 dominerar verbet *hålla*. I protokollen är verbet belagt i följande preteritumformer: *Höltes* (21 ggr), *höltes* (8 ggr), *Hölttes* (1 g), *Höltz* (1 g) och *Hölteß* (1 g). Uttrycken med *hålla* är *hålla rådstuga* (19 ggr), *hålla allmän rådstuga* (7 ggr), *hålla allmän rådstugudag* (4 ggr) och *hålla rådstugudag* (2 ggr). Ett enstaka undantagsfall är *ähre bruckade* (fol. 93v). Enligt skrivaren "ähre" Jakob Eriksson och Mats Eriksson "bruckade" till bisittare. Verbformen *närvarande(s)* förekommer i protokollen enligt följande med den *s*-lösa formen i majoritet: *Närwarande* (20 ggr), *När warande* (4 ggr), *När Warande* (3 ggr), *Nerwarande* (1 g), *Nerwa rande* (1 g), *nar warande*

(1 g), när warande (1 g) och när warandes (1 g). På titelbladet finns en senare anteckning innehållande verbformen *Insinuerat* (fol. 83r).

På titelbladet till lägg 10 påträffas verbformen *Insinuerat* (fol. 101r). Verbet *hålla* har följande ortografi: *Hölteß* (11 ggr), *Höltes* (7 ggr), *Höltz* (2 ggr), *Holtz* (1 g), *Hälteß* (1 g) och *Hålla* (1 g). Uttrycken med *hålla* är *hålla rådstuga* (11 ggr), *hålla allmän rådstuga* (8 ggr), *hålla rådstu* (1 g), *hålla en laga rannsaking* (1 g), *hålla ordinarie rådstuga* (1 g) och *hålla (något i beredskap)*. Den för domboken typiska ordformen *närvarande(s)* har följande former: *När warande* (8 ggr), *Närwarande* (5 ggr), *När Warande* (2 ggr), *Närwarade* (1 g), *Narwarande* (1 g), *närwarande* (1 g), *När warandeß* (1 g), *Närwar ande* (1 g) och *När Warandee* (1 g). Den s-lösa formen är i majoritet (jfr lägg 9). En gång har skrivaren använt ordet *närvaro* (fol. 115v *Närwaru*) i stället för *närvarande(s)*.

I lägg 10 förekommer även följande verbformer: *Wardt* (*lagligan*) *samman Kallade* (fol. 107r) och *aff Lade* (*sin Eedh*) (fol. 112r) samt *In Kom* (fol. 115r) och *Clarerade* (fol. 115v). I protokollen 10.7.1690 (fol. 110v), 20.8.1690 (fol. 113v) och 12.11.1690 (114v) finns för det första *Kom*, för *Klara sig*, *Warit Miß tankt*, *bedryfwit Hafwa*, *woro*, *Kunde*, *före taga*, *dömma*, *taga* och *ransacka*, för det andra *opp Lästeß*, *Hafwa* och *in stella* och för det tredje *för manteß*, *Wplystes* (med en prick över y) och *ähr Donerat*.

Kontext. I lägg 9 har skrivaren vid två tillfällen använt en citatmening som strategi. Det första målet, exempel (29), från 27.2.1689 är ett civilmål som handlar om skutköp. Målet står mellan borgaren Jakob Frantzson och hans svärfader Mickel Andersson. Svärfadern är dock inte närvarande vid själva rättsbehandlingen. Efter rättegången lär Lorentz Hannemann, sväger till Mickel Andersson, enligt stadstjänarens utsago ha använt följande ord ute på gatan:

- (29) ([Lorentz] Hanneman gick wth och Har sagdt till Stadztienaren på gatan) Hwadh will dee [borgmästare och råd] nu göra nu Har iag wräkit Hella rätten (som stadz tienaren be Kenner) (fol. 86v)

Exempel (29) innehåller två exempel på adverbet och diskursmarkören *nu*, båda beläggen i direkt replik. Skrivaren har återgett vittnets fråga utan frågetecken. Presensformen *Har* förekommer både i och utanför direkt replik (2 ggr). Hjälpverbet *will* ('vill') har inte böjts i pluralis efter *dee* ('de'). Med pronomenet *dee* hänvisar man till borgmästare och råd, med *iag* ('jag') till Lorentz Hannemann.

Det andra målet i lägg 9, exempel (30), är ett brottmål, daterat

7.12.1689. Det handlar om ett sedlighetsbrott. I exempel (30) berättar pigan Beata Mattsdotter vilka ord drängen Hans Hindersson har använt i en notbåt. Skrivaren har återgett följande ord ur det muntliga vittnesmålet:

- (30) (denne Biata [Mattsdotter] före frågades [av rätten] Läck Wähl hwadh hon deruthi hade at seÿia då hon be Kände denne hanß [Hindersson] dragit Nott medh henne och sagt på noot båten at) iag har rädh hoga i mig tÿ iag har legat hoß Min Mat moder och fruchtar att hon ähr medh Baren (fol. 98v)

Exempel (30) innehåller inte särskilt många exempel på äldre verbböjning och talspråkliga drag. Skrivaren har återgett rättens fråga, efterföljd av en direkt replik. Med bruket av *iag* (*mig* resp. *Min*) hänvisar Biata Mattsdotter till Hans Hindersson. Kortformen *har* förekommer en gång i den direkta repliken (jfr *Mat moder* i stället för *matmor*). Skrivaren stavar verbet *seÿia* ('säga') uttalsenligt, skrivet felaktigt ihop med det föregående infinitivmärket *at* ('att'). Ett intressant drag i repliken med tanke på den nysvenska ljudutvecklingen är formen *Baren* 'barn'. Det är ett exempel på hur *rn* under nysvensk tid håller på att övergå till supradentalt ljud (i finländsk standardsvenska förekommer dock inte supradentaler). Formen *Baren* kan vara ett tecken på att övergången inte ännu hunnit inträda (se Wessén 1941/1992a: 166). Det kan också vara fråga om ett skrivarmisstag.

Lägg 10 är det första lägget i Ekenäs stads dombok 1678–1695 med gott om exempel på citatmeningar (jfr också lägg 14 och 15). I lägg 10 påträffas 11 exempel med direkta repliker. Det första målet i lägg 10 är ett brottmål som behandlas i exempel (31)–(35). Målet handlar om skällsord som Brita Mattsdotter i Österby sägs ha yttrat om kyrkoherdens hustru (ärekränkning). I exempel (31) är det hustru Brita Mattsdotter i Österby som på rättens förfrågan 4.6.1690 redogör för vad hon själv har sagt. Hon tar till orda också i exempel (32) och (35), daterade 14.6.1690 respektive 16.6.1690. I exempel (33) försvarar kyrkoherden sin hustru (14.6.1690). I exempel (34) hör rätten kyrkoherdens piga Malin Johansdotters berättelse om det som Johan Wulffs svärmoder Brita lär ha sagt till henne (14.6.1690).

- (31) (Widare sade hon [Brita Mattsdotter i Österby]) Jag tillstår icke A t t e s t e n Minder Kÿrckio herdenß hustru (och till ståår der hoon skall hafwa Kallat Henne Till Hoor) (fol. 106v)

- (32) (Hustru brita Matz dotter framsteg och sade till Kyrckio Herden hustru) hwar före har i geet Johan Wulff skiorta sampt Pung och peningar och så ledeß mutat och dragit hanß sine ifran sin hustru (fol. 107v)
- (33) (der till Wpsthodh och Kyrckio Herden och Begarade göra ßin relation för rätten då han sade) iag har nu Lefwat medh Min Hustru till sammanß Wthi tiugu eett åhr och intet iag eller Någon funnit medh henne dett ringaste Otrooheet Wthan Hwadh Åhrligit åhrr warit, och derföre för Kallar iag henne och att dee som sådant Otill börligit Rychte på henne har Wp lyffft må lagligen strafweß, (dett han böödth A n n o t e r a s) (fol. 108r)
- (34) (har hanß [Johan Wulffs] Swär Moder hustru Brita Warit der och Swarat ner hon [Malin Johansdotter] frägade Eeffter Wärden [Johan Wulff]), Hwadh Löpper Ny Här Altidh effter honom Woro bättre att i toge heet Waten och brende honom uth i fran Eeder ty när Han Kommer derifrån åhr han Altÿdh ßå trött och Andrutin att han ey Kan röora sig och hoo-tar sin hustru ty när Öhlet åhr i skallen ßå åhr Hin Hååle Wthi Ballen. (fol. 108r)
- (35) (Hustru Britta Matz dotter in Kom. Wthi. Rådth stugun och sade) Låter nu Kyrckio Herdenß hustru skaffa sig Witnen till Onßdagen som Swär mädh Henne och gör Henne frij för sÿn be skÿlning, effter hon ey Will för likkaß som iag henne budit Hafwer. (fol. 109r)

I exempel (31) ingår det betydelsetunga okvädinsordet *Hoor*a ('hora'). Målet handlar om det. För övrigt kan man i exemplet jämföra ortografin av verbet *tillstå*r respektive *tillstå*år i två olika kontexter, med enkel respektive dubbel vokal. Exempel (32) är i sin tur en återgiven fråga. Verbformen *geet* 'gett' i direkt replik är ett belägg på de nysvenska kvantitetsförhållandena. Formen förekommer tillsammans med kortformen *har* efterföljd av pronomenet *i*. Repliken i exempel (33) är förhållandevis lång. Kortformen *har* förekommer två gånger. I annan kontext förekommer verbformen *böödh* ('bad', jfr *badh* i ex. 37 och 38). Skrivaren har också återgett adverbet *nu* och det satsinitiala *intet*. Pronomenet *iag* (3 ggr) tyder på att citatet är direkt (jfr *han* i två andra kontexter).

Exempel (34) innehåller ett fast uttryck som belyser tidens emotionellt färgade talspråk: *när Öhlet åhr i skallen ßå åhr Hin Hååle Wthi Ballen*. Uttrycket innehåller det stelnade uttrycket *hin håle* (med s.k.

tjockt *l* som enligt Wessén 1941/1992a: 166 inte förekommer i Nyland; jfr även Ahlbäck 1956/1971: 33). Exempel (34) innehåller också en återgiven fråga. Kortformen *har* förekommer utanför direkt replik (jfr även *Swär Moder* och *Eeder*). En verbform är *Löpper* ('löper') med dubbelskriven konsonant i samband med pronomenet *Ny* ('ni', jfr 'I'). Konjunktivformen *toge* förekommer i direkt replik (jfr också verbformen *Woro* 'voro' i samma mening). Preteritumformen *frågade* påträffas ställvis i domboken. Enligt Carl Ivar Ståhle (1981: 109) förekommer den ursprungligen lågtyska formen *fräga* för *fråga* "mycket ofta" i Stockholms tänkeböcker och Ekenäs stads dombok. I Ekenäs stads dombok 1678–1695 är formen *fräga* dock i majoritet. Vokalen skrivs dubbel i *hootar* ('hotar') och *röora* (sic!) *sig* ('röra sig'). Adverbet *Altidh/Altjdh* ('alltid') används i två sammanhang. Participändelsen *-in* i stället för *-en* finns i *Andtrutin* (för vokalbalansen *i.e* se Ahlbäck 1956/1971: 23). Ett kvantitetsdrag är adjektivet *heet* 'hett' (jfr *geet* 'gett' i ex. 32).

Den direkta repliken i exempel (35) har skrivaren inlett med imperativformen *Läter* 'låt' (inf. *låta*, *läta*, pres. *låter*, *låter*) (se Wessén 1941/1992a: 238). I 1500-talets bibelspråk slutade imperativen (2 pl.) ofta på *-er* (Wessén 1941/1992a: 150). Imperativformen *lät* påträffas i exempel (66). Adverbet *nu*, som är rätt allmänt i de direkta replikerna, är belagt i exempel (35). I den avslutande bisatsen förekommer det finita verbet sist (*budit Hafwer*). Bisatsen innehåller också den långa verbformen *Hafwer*.

Det andra målet i lägg 10 är också ett brottmål (enfalt hor l. lägersmål). De åtalade är fru Märta Hindersdotter från Räväl och borgaren Frantz Dewitz. Exempel (36)–(38) har behandlats 9.8.1690, exempel (39) och (40) en vecka senare 16.8.1690. I exempel (36) svarar Märta Hindersdotter på rättens fråga, medan i exempel (37) Frantz Dewitz först reagerar på rättens fråga och Märta Hindersdotter därefter kommer med en kommentar. I exempel (38) redogör borgaren Carl Hindersson för en utsocknes norrbottning. Exempel (39) är ett uttalande av Frantz Dewitz, exempel (40) av Märta Hindersdotter, båda är svar på rättens frågor.

- (36) iag [Märta Hindersdotter] war då Hafwande och belägrat Vthi Eeknäß Wthaff een ogiffit man ifrån När båten Oluff Tornö benambd som då Höölt till Har i Staden öfwer win teren och stundom på Landet i och emeda Hieronimus ähr frandz dewitz Broor (fol. 111r)

- (37) (sejändeß) iag [Frantz Dewitz] Hade int beställa medh Min Broderß sacker ey haller Han medh min tÿ Han war sin egen man (Märta [Hindersotter] sade) och Hieronimus [Dewitz] wiste intet aff meg for ähn iag Kam till Honom i skährän tÿ Han reste ifrån den enna Orten till den andra uthan då badh iag honom föra meÿ öfwer medh sig (fol. 111r–111v)
- (38) [Carl Hindersson:] för 5. åhr sedan om wintteren War samma Oluff, Tohrno Här i Staden och till gäst hooß mig, och stundom Vmgickz Kan Hooß Märtaß Syster Casper Henderßonß Hustru dähr Hon Märta Hade sit Till Håldh begÿnte som ogiffa Karlen plaga giöra umbgåß och som Sadeß frÿa till Hånne så som Han och een gång badh mig talla hanne till det (fol. 111v)
- (39) (Hwar till Han [Frantz Dewitz] swarade) iag Hafwer medh Henne [Märta Hindersdotter] intet att beställa i detta måhl det iag medh Eedh Kan bedÿra om så fordradeß, (fol. 112v)
- (40) (Sedan frågadeß Märta Henderß dotter om Hon samma bekänelße Hafwer giordt i Räfwel ßom Hon Här för rätten giordt Hafwer), ia wiseelig (/: frå gadeß för Hwem :/) för min Kÿrckio Herde Herr Johan Aulinÿ, tÿ sådant Manaar Hafwa dhe dher (änfrå gandeß / om Märta medh ett gott Sammwet Kan frÿKalla Frantz [Dewitz] för detta Barnet som Han ähr mis tankt förre) /: ia :/ det Kan iag. Wähl göra, tÿ iag Håller min Siähl Kärare ähn Hella Wärden, (fol. 112v–113r)

I exempel (36) finner man verbformen *Höölt* ('höll') i direkt replik. De deiktiska *då* och *Har* (skall vara *Här*) hänvisar till talögonblickets tid och rum. Ordet *Broor* ('bror') förekommer i den korta formen i exempel (36), medan man i exempel (37) finner den långa genitivformen *Broderß*. Tempus i exempel (37) är preteritum: verbformerna är bland annat *Kam* (skall vara *Kåm*, 'kom') och *badh* (jfr ex. 38, 'bad'). Det osäkra negationsordet *int* med bortfall av vokal och eventuellt också *intet* i direkt replik är talspråkliga. I fallet *int* 'inte' är det fråga om villkorlig apokope som är typisk för sydfinländska dialekter (Ahlbäck 1956/1971: 37). Skrivaren vacklar i stavningen av pronomenet *meg* respektive *meÿ* ('mig'). Formen *mēg* påträffas till exempel i finlandsvenska dialekter (Ahlbäck 1956/1971: 32).

I exempel (38) förekommer också stavningen *talla* ('tala') med lång konsonant. Inskott av *b* förekommer i *umbgåß* ('umgås'). I exempel (39) finns den långa formen *Hafwer* efter *iag*.

Exempel (40) innehåller två inbäddade kommentarer markerade av skrivaren mellan snedstreck och kolon. Skrivaren har också återgett det jakande svaret *ia* i två omgångar (även *ia wiseelig*, 'ja, visserligen'). Detsamma gäller formen *Hafwer*. Uttrycket *iag Häller min Siähl Kärare ähn Hella Wärden* är emotionellt färgat. I exempel (40) förekommer diskursadverbet *Wähl* (se även ex. 41).

Det tredje målet i lägg 10 från 20.12.1690 är ett civilmål (inlösen av silverkanna). Skrivaren har återgett ett vittnesmål av Sigfrid Johanson, måg till en av de inblandade:

- (41) Herr Landz Höfdingenß resolution J Högsta ähra, men iag [Sigfrid Johansson] will Hafwa paart och aff Herr Johanß Jn Laga Huru Han Angifwit Hafwer, (sade och der till) J weten wähl att min Suärfader icke Kommer för denne räten (fol. 116v)

Exempel (41) med den frekventa verbformen *Hafwer* är kort (jfr *Hafwa*, *sade* och *Suärfader*). Ett exempel på pronomenbruket och verbböjningen är *J weten* ('ni vet'). Pronomenen *iag* och *min* hänvisar till Sigfrid Johansson.

Eskatokoll. I lägg 9 är eskatokollet förhållandevis långt (fol. 100r–100v). Detsamma gäller för lägg 10 (fol. 117r). Båda läggen uppvisar liknande stilistiska drag i valet av ord och verb samt ortografi. Eskatokollen i lägg 9 och 10 är skrivna av samma händer: hand 2a och hand 4. Verben i lägg 9 är följande: *til stundar, före manhas, hålla, Jnljyses, för biudes selia, ransakat, aff dombt wara* och *betygar*. I lägg 10 är de följande: *Jnljyst, warnað, Hålla, ransakat, skiärskådat, aff dömbdt wara* och *betyges*. I båda eskatokollen är det fråga om förkunnelsen av julfreden.

3.7 Lägg 11: Ekenäs stads dombok 1691

Protokoll. Lägg 11 av hand 7 består av 27 protokoll. Därtill kommer titelbladet med verbformen *Jnsinuerat* (fol. 119r). Verbet *hålla* förekommer endast i formen *Höltes* (26 ggr). Det är alltså fråga om en konsekvent skrivare. Verbet *hålla* förekommer i uttrycken *hålla rådstuga* (17 ggr) och *hålla allmän rådstuga* (8 ggr). Ekenäs stads dombok 3.8.1691 (fol. 128r) handlar om ett kyrkoråd och inte om en sedvanlig rådstuga, vilket anges med uttrycket *woro effter skrefne samman Kallade*. Av presensparticipformen *närvarande(s)* använder hand 7 den s-lösa formen: *Närwarande* (17 ggr), *När warande* (4 ggr), *Narwarande*

(1 g) och *Näwarande* (1 g). Vid tre tillfällen använder skrivaren ordet *närvaro*: *Närwaru* (fol. 121v, 127v) och *När waro* (fol. 127v).

Kontext. I lägg 11 är antalet citatmeningar tre (3). Målet i exempel (42)–(44) handlar om ärekränkning (brottmål), behandlad i rådstugan 3.8.1691 respektive 31.8.1691. Enligt löjtnant Jakob Detloffs berättelse har pigan Anna Irving förolämpat stadens invånare. I exempel (42) och (43) återger skrivaren Jakob Detloffs påstådda repliker. I exempel (44) refererar borgmästaren vad Anna Irving har svarat på hans fråga.

(42) (seÿandes <säyandes> le u t e n a m t e n [Jakob Detloff] om samma pijga) den Sachra menske Hÿndan, och Tocket sade sådane ordh, (fol. 128r–128v)

(43) (dertill swarar le u t e n a n t e n [Jakob Detloff]) Borgmestaren Jefwar iag för dett iag eÿ får gå öfwer gården för Honom och Hans Fälck och Nils Henderßon för dedh Han skall wara Afundz man och skohla öfwer fallit Honom i Hans Huus; (fol. 128v–129r)

(44) ([Borgmästaren] seÿandes och sigh Hafwa frågat om icke presterna wore Vndan Tagne), Ja (Hade Hon [Anna Irving] sagdt) de Kunna wara undantagne, de ähre icke Borgare, än om Borgmestaren och mig; skall wÿ wara der under (Hade Hon swarat) i Hafwer icke lenge annu warit Här Vtj staden. (fol. 129r)

I repliken i exempel (42) är det ont om verb. Formen *sade* föredras framför kortformen *sa*. Skrivaren har i handskriften raderat upprepningen av participformen *seÿandes* ('sägandes'). Båda beläggen har talspråksnära stavning med *ÿ* i stället för *g*. Ett annat talspråksdrag i exempel (42) är det starka okvädinsuttrycket *den Sachra menske Hÿndan och Tocket* (för *tåkon* se Ahlbäck 1956/1971: 28).

I exempel (43), som innehåller en rätt modern verbböjning, hänvisar pronomenet *iag* till Jakob Detloff. Syftningen av *Honom/Hans* är dock något diffus; den som åsyftas är sannolikt berättaren själv. I exempel (43) påträffas hjälpverbsformerna *skall* och *skohla* ('skola'). Exempel (44) inleds med ett inbäddat *ja*. Därefter följer två satser med pronomenet *de*. Detta gör ett symmetriskt intryck som är ett tecken på planering, det vill säga skriftspråk (jfr talspråk). Efter pronomenet *i* påträffas den långa verbformen *Hafwer* (ex. 44). I exempel (44) lägger man även märke till det i domboken förhållandevis sällsynta pronome-

net wj̄ 'vi' (*skall wj̄ wara*). Adverbet *icke lenge annu* (skall vara ännu) härstammar förmodligen från talarens språk.

Eskatokoll. Lägg 11 är försett med ett kort eskatokoll (fol. 132r) med bara en verbform: *Vnderskrijfuer*. Eskatokollet är av hand 4 som har undertecknat dokumentet i "salige borgmästarens dödliga frånfälle och på rättens vägnar".

3.8 Lägg 12: Ekenäs stads dombok 1692

Protokoll. Lägg 12 av hand 8 består av 10 protokoll. Därtill kommer titelbladet med verbformen *Insinuerat* (fol. 133r). Verbet *hålla* påträffas i följande ortografiska varianter: *Höltes* (6 ggr) och *Holtes* (1 g). Den senare formen kan vara en felskrivning med hänsyn till att skrivningen *Höltes* är så karakteristisk för hand 8. De uttryck med *hålla* som skrivaren har använt är *hålla rådstuga* (5 ggr), *hålla en allmän rådstuga* (1 g) och *hålla allmän rådstugudag* (1 g). Ett par undantagsfall är *Woro (BorgerskaPet) sammanKallade* (fol. 139v) och *Samman Kärde (rådmännen)* (fol. 141r). I samband med rådmän använder skrivaren också formen *effter skrefune* (fol. 136r). Participen *närvarande(s)* har följande s-lösa former: *Nerwarande* (2 ggr), *Närwarande* (1 g), *Ner warande* (1 g) och *Närwar ande* (1 g). Skrivaren har ersatt participet tre gånger med *närvaro* (*Närwaru* fol. 133v, *När Waru* fol. 137r och *NärWaru* fol. 139v). Ekenäs stads dombok 15.2.1692 saknar helt och hållet verb i protokollsdelen (fol. 134v).

Kontext. Lägg 12 innehåller fem (5) korta exempel med citatmeningar. Det första målet, exempel (45) och (46), handlar om ett rån (brottmål) som har behandlats i rådstugan 16.1.1692. Hortwich Mangels, en lybsk skeppare, beskyller genom sin fullmäktige borgaren Frantz Dewitz borgaren Matts Johanssons skutfolk för att ha stulit humle och anis från hans skuta. I exempel (45) är det Matts Johansson som får redogöra för vad hans skutfolk en natt har sagt till honom. Exempel (46) är en fortsatt behandling av målet 17.2.1692 — denna gång är berättaren dock styrmannen Johan Nilsson.

(45) (Hafwa dee [Matts Johanssons skutfolk] sagdt), Wij Hafwa lijkwähl i Affton så Mj̄cket Vthrottat att wij Hafwa fåt B̄ygz Wercke (Hafwa och Hafft Nagot litet Anijß medh sigh;) (fol. 134r)

(46) (Hafwa de [skutfolket] sagdt) Wij Hafwa warit och fådt oß Lijttet B̄yz Wercke (fol. 136r)

Skutfolkets uttalanden i exempel (45) och (46) innehåller inte särskilt många exempel på äldre verbböjning och talspråk. Genom exemplet får man dock en inblick i vad en hel grupp människor tillsammans har sagt. Därför använder vittnena genomgående pronomenet *Wij* (jfr även *oß*). Det centrala ord som upprepas är *Bÿ(g)z Wercke* ('byggverk') (för *wärcke* 'virke' se Ahlbäck 1956/1971: 23). Också skrivarens anföringssatser är likadana: *Hafwa de(e) sagdt*.

Det andra målet är en tvist angående köp av ved (civilmål). Målet har tagits till behandling 30.4.1692. I exempel (47) citerar rådmannen Johan Wulff sina egna ord till Claes Bertilsson och dennes svar till honom. Skrivaren har i exempel (47) exceptionellt först återgett hans yttrande med *Då Wulfuen Har sagdt*. Här omtalas manliga personer med bestämd form av tillnamnet (jfr Ahlbäck 1956/1971: 25). I exempel (48) är det Claes Bertilsson i Grabbskog som själv berättar vad han har svarat Johan Wulff på dennes fråga.

(47) (Då Wulfuen [Johan Wulff] Har sagdt) J Handlar Ju utj Andre gården Hoos Michel. Anderßons (då Claß [Bertilsson i Grabbskog] sagdt). iag paßar eij på Handla. där mehra (fol. 137r)

(48) (Hade Han [Claes Bertilsson i Grabbskog] swarat), Ja så frambt icke Michel Anderßons Encka Will Wedhen behålla så sällier iag åt Andra (fol. 137v)

Förhållandet mellan *J* och *iag* kommer fram i exempel (47). Diskursmarkören *Ju* ingår i den direkta repliken. Tempus för verben i replikerna är presens (*Handlar* och *paßar*). I exempel (48) inleds den direkta repliken återigen med *Ja*, denna gång efterföljd av uttrycket *så frambt icke* med inskott av *b* i *frambt* 'framt'. Med *iag* hänvisar Claes Bertilsson till sig själv. Också partikeln *så* har återgetts i sammanhanget.

Det tredje målet handlar ursprungligen om gäld (civilmål) men därtill är det också fråga om ett ärekränkingsmål (brottmål) mellan borgaren Hindrik Andersson och Abraham Mickelsson. Rådstugurätten har sammanträtt 30.4.1692. Exempel (49) är ett citat av det som Abraham Mickelssons systrar lär ha hört. Systrarna är dock inte närvarande i rätten. I det följande är det troligen Abraham Mickelsson som citerar sina systrars ord.

(49) (Vthan sagdt) om Han [Abraham Mickelsson] Nagått sade så War dedh på Narrij (fol. 138v)

I bisatsens ordföljd har skrivaren placerat *Nagått* (skall vara *Någått* 'något') före *sade* (inte *sa*). Som i exempel (48) har han även återgett partikeln *så*. Några andra inslag av talspråk är det knappt möjligt att skönja i exempel (49).

Eskatokoll. I stil med lägg 11 innehåller lägg 12 endast ett kort eskatokoll (fol. 141v) med en verbform (*Wnderskrifuer*). Detta beror på att eskatokollet är av hand 4 som underskrivit "i borgmästarens dödliga frånfälle och på rättens vägnar". Därtill påträffas Johan Wulffs underskrift i eskatokollet.

3.9 Lägg 13: Ekenäs stads dombok 1693

Protokoll. Lägg 13 av hand 9 består av 11 protokoll. Lägg 13 är försett med ett titelblad med verbformen *inkom* (fol. 143r). Verbet *hålla* är det typiska verbet: *Höltes* (6 ggr) och *Holttes* (1 g) (jfr likheten med lägg 12). Uttrycken med *hålla* är *hålla rådstuga* (4 ggr), *hålla allmän rådstugudag* (2 ggr) och *hålla allmän rådstuga* (1 g). Participen *närvarande(s)* har genomgående följande *s*-lösa former: *När Warande* (1 g), *Närwarande* (1 g) och *närwarande* (1 g). Ordet *närvaro* är frekvent hos hand 9: *Närwaru* (fol. 144r, 146r, 148v, 149r och 151v), *När Waru* (fol. 145v) och *När waru* (fol. 147v), en gång till och med *sammanwaro* (*Samman waru* fol. 152r). Övriga verb är *War till sagdt* och *Vp Kom* (fol. 144r) (alltså rådstuga *hölls* inte) samt *War (...) till sagdt* och *up Kommo* (fol. 149v). I protokollet 7.8.1693 (fol. 147v) finns följande verb: *beordrade*, *Anotera*, *finnes*, *blef efter Kommit* och *Anoterade*. Om kyrkoherden, det vill säga om en extra medlem i rådstugan, använder skrivaren verbet *infan sig* (fol. 148v). Emedan 27.9.1693 *war* en allmän rådstugudag (fol. 149r), *War* samtliga borgerskapet 11.12.1693 (fol. 151v) *samman Kallade* på rådstugan (kyrkoråd). De övriga verben i sammanhanget är *Öfwerläggia* och *skedde* (fol. 151v). I lägg 13 saknas verb i protokoll en gång (fol. 152r) (jfr likheten med lägg 12).

Kontext. I lägg 13 ingår två (2) belägg på citatmeningar. Antalet citatmeningar är med andra ord litet i domboken för 1693. Citatmeningarna innehåller fyra (4) repliker som kan anses härstamma från den autentiska talsituationen. Det första målet från 27.3.1693 hör till kategorin brottmål. Det är hustru Johanna Simonsdotter från Dragsvik som genom sin befullmäktigade löjtnant Jakob Detloff beskyller bröderna Hindrik och Karl Hindersson för överfall och blodsår både i ansiktet och i huvudet. Vittnet i exempel (50) är Nils Hanssons hustru Karin Persdotter. Hon berättar om den ordväxling som hon varit vittne till.

- (50) (då Har Hans. [Hindrik Hinderssons] Broder Carl [Hindersson] frågat) skall iag slå Henne [Johanna Simonsdotter] (Han [Hindrik Hindersson] swarat) gör så, (fol. 145r)

I exempel (50) förekommer två drag som är typiska för citatmeningar i skrift: direkta frågor och imperativ. Frågan, som inte är försedd med ett frågetecken, är kort och koncis: *skall iag slå Henne*. I exempel (50) hänvisar *iag* till Carl Hindersson; infinitiven *slå* har skrivits med enkel vokal (jfr även *gör*). Imperativkonstruktion av Johanna Simonsdotter är *gör så*.

Det andra målet från 4.9.1693 hör ursprungligen till kategorin civilmål, men eftersom den ena parten Nils Hansson inte har velat infinna sig i rätten dömes han för svarlösa ('uraktlåtenhet att infinna sig inför rätta') som hör till kategorin brottmål. Primärt är det fråga om en gäld mellan grytstöpören Israel Nordberg och murmästaren Nils Hansson. I exempel (51) är det stadstjänaren som redogör för vad både Nils Hansson och hans hustru sagt till honom då han sökt Nils Hansson.

- (51) (Sade Han [stadstjänaren] Honom [Nils Hansson] så Har swarat) intet Har iag Tijdh Komma dijtt denne gångon iag Har annat giöra Har iag tijdh Annan gång så må dhedh ske; (och nu på stunden När Stadz tienaren Honom effter Sökte Har Hans [Nils Hanssons] Hustru sagdt) Han Ähr intet nu Hemma Vthan borta och Kan eÿ dijtt Komma; (fol. 148r)

I exempel (51) förekommer flera kortformer av *Har* (5 ggr) i och utanför direkt replik. Den direkta repliken inleds av den satsinitiala negationen *intet*. Därtill finns tre satser med *iag*. De ord som upprepas är *Komma dijtt* respektive *dijtt Komma* med samma ortografi. Partikeln *så* ingår i den direkta repliken. Formen *gångon* 'gången' är med all sannolikhet dialektal (jfr pl. *gångor* hos Ahlbäck 1956/1971: 40).

Eskatokoll. Lagg 13 innehåller ett eskatokoll som har undertecknats av tre personer: Nils Hindersson, Johan Wulff och Jakob Frantzson Pinge (fol. 152v). Eskatokolltexten är avfattad av hand 9. Hans val av verb är följande: *ähr*, *Hällit*, *Handterat*, *Warit* och *beKrafftas*.

3.10 Lagg 14: Ekenäs stads dombok 1694

Protokoll. Lagg 14 av hand 10 består av 16 protokoll. Därtill finns ett titelblad med verbformen *Insinuerat* (fol. 154r). Skrivaren använder verbet *hålla* i stil med de tidigare skrivarna: *Höltes* (11 ggr), *Holtes* (1 g),

Holteß (1 g, *ß* har ersatt ett tidigare *t*), *Hölte* (1 g) och *Höltet* (1 g). Formerna *Hölte* och *Höltet* är undantag i Ekenäs stads dombok 1678–1695. Uttrycken med *hålla* är *hålla rådstuga* (7 ggr), *hålla rådstugudag* (4 ggr), *hålla allmän rådstugudag* (2 ggr) och *hålla allmän rådstuga* (1 g). Den *s*-lösa participformen *närvarande(s)* förekommer bara en gång: (*J*) *Närwarande* (fol. 162r). Ordet *närvaro* med 14 belägg är däremot frekvent hos hand 10 (t.ex. *Närwaru* 8 ggr).

Protokollet, omfattande rådstugudagarna 20–21.2.1694, innehåller ett flertal verb (fol. 155v). Det är fråga om häradshövdingens besök i staden. De använda verben är *War*, *undersöckia*, *Ransaka*, *skall bliffwa bijbehållen*, *Komma*, *Skall förwaltas*, *underHållas*, *före togz*, *skillia* och *Hölte*. I fråga om rådmän använder skrivaren verbformerna *Hafwa aff lagdt* (*Edhen*) (fol. 157v) respektive *Hafwa af lagdt* (fol. 160v) och *Har giordt* (*Edhen*) (fol. 161v), *är Edsworne* (fol. 160r), *Adiungerade* (fol. 160r) respektive *adiungerade* (fol. 160v). I protokollet 12.4.1694 (fol. 160v) finns ytterligare följande verb: *Har sutit*, *är resolverat*, *föras* och *skedde*. Ett annat exempel är *Exciperar* (fol. 161v). Ett fall där rådstugurätten inte hållits är 12.5.1694: *war (...) till sagdt* och *VpKom*. Skrivaren upprepar verben med samma ortografi 10.9.1694 (fol. 163r). Ett sista fall med verb i lägg 14 är: *skull* (skall vara *skall*) *proponeras* och *war* (fol. 164v).

Kontext. Lägg 14 innehåller åtta (8) exempel på citatmeningar. Hälften av exemplen är exceptionellt ordrika. Det första målet från 3.3.1694 handlar om ärekränkning (brottmål) mellan tullnären Johan Eklund och pukslagaren Kristian Grambou. I exempel (52) är det Sven Månsson och Carl Carlsson som vittnar vad Johan Eklund har svarat löjtnant Jakob Detloff i deras närvaro.

- (52) (då Har tullneren [Johan Eklund] swarat) Jag Håller Pukslagaren [Kristian Grambou] för Een skälm och Hunsfått till des Han mig sådant. bewijsar, (och om Leutenamptens ährande sadhe Han [Johan Eklund]), Om iag Har något sagdt om eder [Kristian Grambou] så är dedh giordt på godh mening, (än seÿa dhe [vittnena Sven Månsson och Carl Carlsson] att När de först Har in Kommit och frågat effter Tullneren Har Hans Hustru sagdt) Han är wähl Hemma Men ähr nu drucken och Ligger och Såfwer, (då Leutenampten up wächt Honom aff sängen, då sadhe Hans Hustru) Kere Leutenampt Han är nu drucken. tallen medh Honom een Annan gång, (då Tullneren Vpstigit Aff sängen och sagdt) icke är iag än så drucken att iag ey wett Hwadh iag saÿer; (bödh och att wij skulle wähl minnas wedh slutet Hwadh Han Har sagdt;) (fol. 156v–157r)

Exempel (52) innehåller det kraftiga okvädinsuttrycket (*hålla någon för*) *Een skälm och Hunsfätt* ('hundsfoott' med assimilationen *nd > nn*). Kortformen *Har* (5 ggr) förekommer i och utanför direkt replik samt efter pronomenet *de*. Uppräkningen av orden *drucken och Ligger och Såfwer* bidrar till textpartiets talspråkskaraktär. Exempel (52) innehåller även ett par talspråkliga småord: *wähl* (2 ggr) och *nu* (2 ggr). Därtill kommer *så* och *än så* samt det satsinitiala *icke*. Den emotionella interjektionen *Kere Leutenampt* innehåller ett exempel på tilltal och inskott av *p* (jfr även *eder*, inte *er*). Pluralisformen *tallen* av *tala* är sällsynt i domboken. Preteritumformen av *be* har skrivits *bödh* ('bad'), och presensformen av *veta* har skrivits *wett* ('vet') med kort vokal och lång konsonant (jfr bl.a. ex. 56). Vokalismen *i > e* finns i prepositionen *wedh* ('vid').

Det andra målet i lägg 14 handlar om barnamord (brottmål), det grövsta och mest uppmärksammade brottet i Ekenäs stads dombok 1678–1695. Den åtalade är pigan Maria Andersdotter. Exempel (53) och (54) berättar om änkan Kirstin Mickelsdotters ord. Exempel (53) är hennes svar på rättens fråga, medan exempel (54) är en exceptiionellt lång sammanfattning av samtalet mellan Kirstin Mickelsdotter och Maria Andersdotter enligt Kirstin Mickelsdotters berättelse. Hon vittnar under ed.

Exempel (53)–(59) hänför sig till samma mål. Behandlingen av målet har ägt rum i flera omgångar: exempel (53) har behandlats 8.3.1694, exempel (54)–(58) 10.3.1694 och exempel (59) 12.4.1694.

(53) (Swarade Hon [Kirstin Mickelsdotter]) iag Kan intet något bekenna förr än Präst moor är medh tillstedz, (fol. 157v)

(54) Hwilcket Hon [Kirstin Mickelsdotter] effter två dagar Har Lagat och sedhan gådt till Henne [Maria Andersdotter] Medhan och Hennes Mattmodher Kom och badh mig [Kirstin Mickelsdotter] Komma see på Henne [Maria Andersdotter], effter Hon då skulle Liggia till sängz, och ähr Älendig, När iag då kom till Henne frågade iag om Hon nu welle Hafwa det iag Hade Lagat ått Henne, sadhe Hon Neij intet nu mehra iag Har nog redhan och war siuk och Älendig; sedhan gick iag der fulla offta medhan Hon Låg siuk men intet Äntå så fulKombligen wiste Huru medh Henne war, Vtj samma siuka Leet Hon och KyrkioHerden bereda sig; Och een tijdh der effter enär Hon Allredhan war better och gick uppe Kom iag till Henne då beklagade Hon sig swärliga Hafwa ondt Vtj sinnet och ångest utj Hierta, då sadhe iag till Henne Kanske du Har

göra medh dhet [det döda barnet] som ähr funnit på skullan, sadhe Hon Neij der medh Har iag ey göra då badh iag Henne gifwa sig till fredz än några dagar dereffter Kom iag till Henne då Hon medh all Kleder Låg på sängen, sadhe Hon till mig Ach Kiära Biatas moor mig Ängslaß swära iag will bekenna för eder att iag Har miss gådtz barn då sadhe iag Ach gudh Nadhe mig att du sådant skulle seÿa för mig, Men Hade doch dhet barnet Lijff, sadhe Hon Ja Lijttet Lijff Hade dhet som en fogel men det war så snarast, sadhe och Ach gudh Nådhe mig Hwadh skulle dhe nu göra aff mig, då sadhe iag. Skadde du då Något barnet, sadhe Hon neij, ingalunda Skadde iag dhed till ringaste, då frågade iag Hwadh slag dhet war Om Hon dedh kunde skonia, sadhe Hon dedh war poiijke barn, då sadhe iag, Hwadh giorde du då aff dedh sadhe Hon iag war sielff och stack dedh Under Kyrkio balcken, och sadhe altijdh emilan gudh Nåde mig Hwadh gör dhe nu aff mig, sade iag giff dig till fredz om du intet Har göra medh någon giffzman, då sadhe Hon Neÿ, iag Har intet giöra medh någon giffzman uthan trumpetaren Hendrich Höyer Har Haft medh mig giöra, frågade iag Hwar wahren i tillsamman sadhe Hon Vtj Kellarhallßen, skedde dedh två gångor, sadhe iag dhet är illa Nogh att du intet Har forr sådant bekent, då sadhe iag intet will iag wetta derom Allena iag will seÿa för din Matt modher, sadhe Hon Neÿ seÿ inga lunda för Henne, då Lofwade iag seÿa dhet för KyrkhärsMoor, sadhe Hon Ja för Henne må i wähl saija, sedhan gick iag och sadhe dedh för KyrkioHerdens Hustru, Hon swarade Jlla wore dedh för Henne fattig barn, då sadhe iag Kära Moor willen i Komma up före och talla medh Henne, Hon wett intet Hwadh Hon will göra aff sig, der effter Kom och Kyrckioherdens Hustru samma dag dijt Wp då iag ropade Maria uth medh Henne att talla, då gick de Vp till Lill Erichz giärda dit iag och gick, då sadhe Prestmoor till Henne gudh Nådhe dig Maria Huru är medh dig Jlagdt tal ähr du Kommen Vtj, swarade Hon gudh Nådhe mig så wist Kiäre moor, då badh Prest moor mig gå boort och gick Lengre Vp Medh Maria emot Prest Åckeren; Om een Söndag der effter sadhe iag och detta för Marias egen Moor, När Hon war Här till Kyrckia, Hwar öfwer Hon tÿchte så illa wara; sedhan sadhe iag för Maria att iag Har sagdt för Hennes Moor, sadhe Hon dedh giorde i Mÿcket illa Vtj, nu Lärer dedh Lijckwähl blifwa uppenbart och Kanske reedan öfwer Hella degerÖöm och war utj stoor Ångest, men iag tröstadhe Henne; (fol. 158r–159r)

Exempel (53) är ett kort svar på rättens fråga. Svaret, återgivet i en direkt replik, innehåller verbböjning som är modern (*är*, inte *ähr*). Också kortformer av substantiv förekommer i sammanhanget (*Präst*

moor, inte Präst moder). Pronomenet *iag* hänvisar till Kirstin Mickelsdotter.

Exempel (54), det mest omfattande citatet i domboken, innehåller rikligt med "autentisk" dialog (turtagning) härstammande från den ursprungliga talsituationen. För det första finns exempel på diskursmarkörer: *nu* (5 ggr), *redhan/reedan* (2 ggr) (jfr även *sedhan* 3 ggr), *doch*, *(du) då* (2 ggr) (*då* finns också i andra sammanhang) och *wähl* (*nog* i betydelsen 'tillräckligt', jfr även *illa Nogh*). För det andra finns exempel på emotivt språkbruk: till exempel *Ach Kiära Biatas moor*, *Ach gudh Nadhe/Nådhe mig/dig* (4 ggr) respektive *gudh Nåde mig*, *Illa wore dedh för Henne fattig barn* och *Kära Moor/Kiäre moor* (2 ggr). För det tredje finns exempel på frågor och svar: *Neij intet nu mehra*, *Neij/Neÿ* (2 ggr), *neij ingalunda/Neÿ seÿ inga lunda* (imperativ) och *Ja* (2 ggr). För det fjärde finns exempel på andra talspråkliga ord: *fulla*, *Kanske* (2 ggr), satsinitialt *intet* och *så wist* (*så* finns också i andra sammanhang). För det femte finns exempel på följande verbformer: kortformen *Har* (10 ggr), *badh* (3 ggr), *see*, *skulle* (aldrig *sku* i domboken), *welle* ('ville'), *Skadde* (2 ggr, 'skadade'), imperativen *giff* (*dig*), *wahren* (*i*) ('voro ni'), *wetta* ("uppsvensk" form för 'veta'; jfr Ahlbäck 1956/1971: 22), *wett* ('vet'), *må* (*i*), *willen* (*i*), *talla* (2 ggr) ('tala') och *Lärer*. Vokalismen *e > i* är dialektal i *emilan* ('emellan') och *Jlagdt* ('elakt') (se Ahlbäck 1956/1971: 23).

I det korta exemplet (55) har skrivaren återgett vad kyrkoherdens hustru enligt egen utsago har sagt till Maria Andersdotter. Det är fråga om ett svar på rättens fråga. I exempel (55) finns två verbformer, av vilka den ena är *wäre* ('vore'), den andra *ähr* ('är'). I repliken förekommer pronomenet *du* med hänvisning till Maria Andersdotter.

(55) (Hon [kyrkoherdens hustru] sagdt) wære du [Maria Andersdotter] frij så ähr dedh wähl (fol. 159v)

I exempel (56) och (57) är det två vittnen, hustru Margeta Simonsdotter och krögerskan Anna Hindersdotter, som avlägger eden. Först, i exempel (56), vittnar Anna Hindersdotter som bland annat refererar ord av Frantz Dewitz hustru:

(56) [Frantz Dewitz hustru:] Har du [Anna Hindersdotter] Hördt der aff att wår Maria [Andersdotter] Har Mißgåttz barn, då Hon [Anna Hindersdotter] swarat, Neÿ Hielp J e s u s, då Hon sagdt dedh tallas lijkwähl om i Hella byn. och poijken fan på det samma på fåhuuß skullan, Anna sagdt, Huru seer det då uth, då de begge uthgått och Hustrun tagit dett nedher

Medh een sticka, och stack dett Vtj dynge Högen då Anna sagdt, Moor Läg intet sådant ditt, dedh Kan förderfwa Eder gärda, då frågades Anna Hurudant dedh war, sade Hon, dedh war som eet Skoo botn Lijttet bulot och ett Håll på den bulen, alt swart och redan förfallna, Hade och Lijkes Lufft Men ingen den ringaste meniskioskapnadh, Frantzes Hustru och sagdt iag Kastar Sådant till Helwite bort Vhr min gårdh och aff min skulla; då Kom Tysk-Häbla och sadhe Hwar och Hon Nij för eder och sadhe medh Annat ordh, Hwar före Låtten i Moor Henne Hafwa Kniff, sadhe Moor Hwadh skall iag göra Knifwen är Hennärs egen; sadhe och Häbla Gudh nådhe Henne Huru Hon Har fådt, skulle Hon Lijkwähl burit fram dhet, då Anna sagdt wett frar Här aff Ja west wet Han sagdt Hustun, Han såg Ner pöycken fan dedh <p> sadhe och Om pijgan Hon will intet Annat Hafua än warmtt. dricka och intet fåår iag see eller Laga Hennes sängh. tÿ Hon släpper mig intet Vthan Har een rÿa swept om Kring sig den Andre Öfwer sigh Frantzes Lilla dotter sadhe Moor Hon Har och Lackan under sig, swarade modren, Ja Wildh är Hon då Lägia Lackan under sig, fast Hon Har dedh Vnder Axlarna; (fol. 159v-160r)

Det långa exemplet (56) är rikt på äldre talspråk i skrift. Kortformen *Har* (6 ggr) förekommer frekvent. Detsamma gäller tilltal, till exempel med hjälp av possessivpronomen och förnamn: *wår Maria* (se också ex. 54). Övriga tilltalsformer är bland annat *du*, *Nij*, *eder* och (*Låtten*) i *Moor*. När det gäller emotivt språkbruk finner man följande exempel: *Neÿ Hielp Jesus*, *iag Kastar Sådant till Helwite* och *Gudh nådhe Henne*. En imperativform ingår i *Moor Läg intet sådant ditt*. Verbformer, som delvis också förekommer i exempel (54), är *tallas*, *fan* (2 ggr), *seer/see* och *wett/wet* (2 ggr). Talspråkliga småord är *då* (2 ggr) (*då* finns också i andra sammanhang), *Ja west* och *Ja*. Andra ordformer är adjektivformen *bulot* av substantivet *bula* (jfr *den bulen*) och pronominalformen *Hennärs* (för den dialektala formen *hennas* 'hennes' se Ahlbäck 1956/1971: 25). Dialektalt är *ft* för *kt* i (*Lijkes*) *Lufft* 'lukt' (Ahlbäck 1956/1971: 24).

Därefter, i exempel (57), vittnar Margeta Simonsdotter som berättar vad Frantz Dewitz syster Karin har sagt till henne.

- (57) [Frantz Dewitz syster Karin till Margeta Simonsdotter:] Kom see Hwadh Här ähr och wijste mig [Margeta Simonsdotter] på skullan Een swart Kööt Klimp så Lång som een Handh. men något tiockare men Aldrig Hade den ringaste meniskio skapnadh (mehra weet Hoon intet seÿa,) (fol. 160r)

Den direkta repliken i exempel (57) innehåller imperativformen *Kom see*. Som i *see* är vokalen lång också i *weet*, dock i annan kontext. Adverbet *Här* i repliken hänvisar till det ursprungliga yttrandets rum.

Den åtalade Maria Andersdotter yttrar sig till sitt försvar i exempel (58) och (59). Hon har använt följande ord i rätten:

(58) (Hon [Maria Andersdotter] swarar ännu) iag Haller den för dedh samma som mig berÿchta?. (fol. 160r)

(59) fram Kom Hon [Maria Andersdotter] och sade, wedh den tijdhen som min matfader Lett mäta till besichtningen war iag utj Badhstugun och Vp öste Korn aff stöp då Kom Trumeterrn. Hendrich Höyer Vtj Badhstugun, och wille uth Köra pojiken som medh mig war, och wijste Honom Änttelig effter watn, och widh samma tillfälle slog Han Vth Liußet, och iag röm undan Honom, sedhan gick iag utj min Mattfaders stugu och frågade Hwar trumetaren skulle få Liggia om Natten, Hon Swarade Vtj Nederstugun, Men Han nekade sig gå Vtj Nederstugun, uthan Lade sig på bencken till deß Han om Natten Kom till mig Vtj Fålbäncken och Häfftede mig, Och een tijdh der effter talade iag till samma trumetare såledz nu Hafwer i wähl giort, Hon swarat Huru så Hon sagdt, dedh Lärer i få wetta medh tijdhen, Och een tijdh der effter När wij sådde plantorna, Hade iag ondt Utj Rÿggen och Beklagade mig för Hustru Chirsten Michelßdotter; dagen der effter befalte min Huußbondhe mig roo Corporalen Dela mot öfwer till Österby dedh iag giärna då wille förwägra, men intet torde för Hanß befalning, Vthan rodde dijt och upbar Hans sacker, Och Enär iag Kom till backa wedh Ekenäs stranden, så Hände sig att pojicken gick för ått Heem och iag utj min Swagheet Lembnades effter och kende mig så ondt, att iag der wedh stranden Mißgick medh ett Foster som iag ey trodde mig wara behäfftat medh, sedhan tog iag En ren duck aff min Halß och Lade dedh der utj, och bar dedh utj benhußet på Kyrke gården; (fol. 161r)

Exempel (58) är fåordigt. Pronomenen *iag* respektive *mig* hänvisar till Maria Andersdotter. Det är att märka att det för protokoll typiska verbet *hälla* påträffas också i andra sammanhang i domboken (här: *Haller* 'håller'). Läsningen av det avslutande frågetecknet är osäker.

Det omfattande exemplet (59) innehåller bland annat verbformerna *Lett* ('lät'), *wille* (2 ggr), *wijste* ('visade'), *röm* ('rymde'), *talade* (jfr ex. 54 och 56), (*dedh*) *Lärer* (*i*) *få wetta*, *befalte* och *Lembnades* (med *b*-inskott). Talspråkliga småord är bland annat *sedhan* (2 ggr), *nu* och

giärna då. Ett muntligt yttrande är (*nu*) *Hafwer i wähl giort* och motfrågan *Huru så*.

Eskatokoll. Händerna 10 och 4 har fungerat som skrivare i eskatokollet i lägg 14 (fol. 166v). Den förra handen har skrivit början av eskatokollet (rad 10–16), den senare har avslutat detsamma (rad 21–23). Hand 10 har använt följande verbformer: *wara*, *passerat*, *Ofwer sendes* och *verificeras*. Hand 4 har använt endast en verbform i pluralis: *Vnderskrijfua* (jfr lägg 11 och 12).

3.11 Lägg 15: Ekenäs stads dombok 1695

Protokoll. Lägg 15 av hand 11 innehåller 26 protokoll. I protokollen har skrivaren konsekvent använt verbformen *Höltes* (19 ggr). Uttrycken med *hålla* är *hålla kämnärsrätt* (8 ggr), *hålla allmän rådstuga* (4 ggr), *hålla en kämnärsrätt* (4 ggr) och *hålla rådstuga* (3 ggr). Den *s*-lösa participformen *Närwarande* påträffas också (5 ggr), trots att skrivaren använder ordet *närvaro* oftare (14 ggr, t.ex. *Närwaru* 9 ggr). Participen *Hemma warandes* (*Borgerskap*) förekommer en gång (fol. 175r).

I protokollet 20.5.1695 sammanträder den nya kämnärsrätten i Ekenäs till sitt första möte. Detta kommer också fram i valet av verb: *woro* (*samman*) (fol. 176r), *woro* (*tillsamman*) (fol. 176r, 176v) och *Anstältes* (*ehn Kiämbnär Rätt*) (fol. 176v). Både 22.7.1695 (fol. 182v) och 9–16.9.1695 (fol. 185r) är verbbruket varierande: *äre*, *Har*, *förebära*, *woro*, *påminste*, *lemnade* och *afgiöra* respektive *war* (...) *Hällen* och *Anoterade*. Ett uttryck är *war* (...) *sammankallade* (fol. 183r), *woro sammanKallade* (fol. 185r) och *war* (...) *sammanKallad[h]e* (fol. 190v, 2 ggr). Det sista exemplet på verb är *Adjungera* (fol. 188r).

Kontext. I lägg 15 påträffas nio (9) exempel med citatmeningar. De är inte lika utförliga som i lägg 14. Det första målet handlar om ett civilmål (inköp av ko). I exempel (60), daterat 13.6.1695, berättar Hans Tomasson hattmakare vad salig hustru Margeta Jörensdotter Slät innan sin död "j sitt yttersta" har sagt till honom.

- (60) (*Hafua* [Margeta Jörensdotter Slät] sagt j sitt yttersta), den Koon iagh Här Hafuer skall ändtlig Erich Wulf få emot godh och skiälig betalningh, Medan Han Har begiert Henne af mig till Kiöpz, att derföre må Komma så mykit iag slipper till Jorden medh, (fol. 178r)

Pronomenen *iag(h)* respektive *mig* hänvisar till Margareta Jörensdotter Släts ord, adverbet *Här* till talögonblickets rum. I den direkta repli-

ken finns både den långa formen *Hafuer* och kortformen *Har* (för verbet *slippa* jfr Ahlbäck 1956/1971: 68–69). Infinitiven *få* har i repliken skrivits med enkel vokal. Med *Henne* syftas till det feminina ordet *ko* (*Koon*) i bestämd form. Stavningen *mÿkit* 'mycket' har troligen stöd i tidens talspråk.

Det andra målet i lägg 15, daterat 8.7.1695, är också ett brottmål (ärekränkning). De berörda parterna är befallningsmannen Johan Walman och kyrkoherdens änka, hustru Elisabet Thauvonia. I exempel (61) är det Hans Borgmans änka som har hört vad Elisabet Thauvonia sagt. Skrivaren har av hennes yttrande bland annat återgett konjunktivuttrycket *Gudh låte*. Infinitiven *säja* skriver han talspråkstroget med *j* utanför direkt replik. *Hört* och *gå* skriver han däremot med enkla vokaler. Den långa formen *Hafuer* förekommer i en bisats i slutet av satsen. Pronomenen *mine* ('mina') och *mig* hänvisar till Elisabet Thauvonia.

(61) (Hafua Hört KÿrkioHeerdens Änkia säja), Gudh låte eÿ mine böner gå Befalningz Man finger emellan för den Orät Han mig giort *Hafuer*, (fol. 179v)

Det tredje målet från samma rådstugudag i exempel (61) är ett ärekränkingsmål (brottmål). Kärande är rådmann Jakob Frantzson, svarande hustru Judit Eklund. Skomakaren Abram Mickelsson återger för rätten följande berättelse som han har hört av Judit Eklund. I exempel (62) finner man bland annat imperativen *säj/säÿ* ('säg') vid två tillfällen i direkta repliker. En annan imperativ är *bedh* 'be'. Kortformen *Har* (2 ggr) förekommer i direkt och indirekt kontext. Ett kraftigt okvädinsuttryck är *Faan fahr i Hufwudh Hans den länge bengel*. I *låtet* 'låtit' finns *e* i stället för *i*, *utsäja* 'utsäga' däremot *j* i stället för *g*. I den i repliken återgivna frågan påträffar man diskursmarkören *nu*.

(62) (Har denne ÄnKia Hustru Judjt [Eklund] sagt), Hwem dricker nu medh prästen, (då Han [Abram Mickelsson] swarat), J a k o b Frantzson och Koparöö Michel, (då skulle Hon sagdt), säj å t J a c o b Frantzson att Faan fahr i Hufwudh Hans den länge bengel, skall Han Komma och taga bort min Kista som Han Har låfuat och låtet SPödgbubben Kringh Staden utsäja, bedh Honom Komma, och säÿ ändtlich detta å t Honom, (fol. 180r–180v)

Det fjärde målet är daterat 13.7.1695. Det är fråga om ett civilmål mellan Mickel Eklund och Matts Eriksson skräddare (fullföljande av kon-

trakt). Mickel Eklund berättar vad Matts Eriksson skraddare har sagt till honom i exempel (63). Det korta exemplet (63) innehåller endast det nekande svaret *Nej* i den direkta repliken. I annan kontext finner man diskursmarkören *nu* (*först*).

- (63) (Men Skreddaren Honom [Mickel Eklund] nu först sagdt) Neÿ, När Han är reeßfärdig, (fol. 182v)

Det femte målet från 19.8.1695 är det enda administrativa målet (kyrko-spån) i Ekenäs stads dombok 1678–1695 som innehåller citatmeningar. Citatet är av det närvarande borgerskapet. Exemplet innehåller bland annat den symmetriska konstruktionen *Nogre–nogre–nogre*. Inskott av *b* förekommer i *inKombne* 'inkomna'.

- (64) (Hwar på dhe [borgerskapet] swaradhe), Nogre Hafua sine ferdige, nogre ähn Otälge, och nogre Hafua sine af Landet Vptingat, som icke ännu ähre inKombne, (fol. 183v–184r)

Det sjätte målet i lägg 15, daterat 18.9.1695, är ett civilmål (gäldspretention och räkningar). I exempel (65) citerar stadstjänaren häradshövdingen Nils Lindcrantz ord till honom. Han inleder med en imperativkonstruktion *Helßa dem*. Med *iag(h)* respektive *mina* hänvisar han till sig själv. Den konstruktion som upprepas i den direkta repliken är *icke Heller–icke Heller*, i repliken förekommer också ordet *eller* (för tillägg av *h* "i mindre vårdat språk" av typen *heller 'eller'* jfr Ahlbäck 1956/1971: 39). De tre diskursmarkörerna är *så*, *doch* ('dock') och *wäll* ('väl'). De påträffas också annanstans i domboken. Ordföljden i den avslutande bisatsen är rak.

- (65) Helßa dem [kämnräätten], iagh [Nils Lindcrantz] Kan icke Komma Allena at swara derföre, icke Heller skaffa nogon Stämbning till Andre af Förmündare eller som Hafua der medh att göra, icke Heller ar Herr Johans Sölf Kanna så utj mina Händer betrod, doch will iag wäll A n o t e r a Och i Hogh Komma den Ter min som iag är Citerat, (fol. 185v–186r)

Det sjunde målet, daterat 5.10.1695, är ett brottmål (en sorts överfall). Det är Gunilla Jonsdotter (eller alternativt Anna Jörensdotter själv), trädgårdsmästarens hustru, som berättar vad Anna Jörensdotter har sagt till Johan Hindersson, en av de inblandade i exempel (66):

- (66) (skall denne Hustru Anna [Jörensdotter] sagdt till Honom [Johan Hindersson] såßom på skiämt), lät see om du låter nu taga qwarnen ifrån tig, (fol. 186v)

Exempel (66) innehåller två verbformer av *låta*: imperativformen *lät* ('låt') och presensformen *låter*. Infinitiven *see* 'se' har skrivits med lång vokal. Trots att *du* har skrivits med *d*, har *tig* ('dig') i repliken exceptionellt skrivits med *t*, vilket är otypiskt för ortografin i domboken. Den direkta repliken innehåller dessutom diskursmarkören *nu*. Uttrycket *på skiämt* ('på skämt') med *p*-inskott kan jämföras med uttrycket *på Narrij* ('på narri') i exempel (49) ovan.

Det åttonde och sista målet i domboken med citatmeningar är ett ärekränkningsmål eller en tvist på en båt (brottmål). Målet är intressant eftersom det handlar om ett brott som har utförts på ett holländskt skepp. I exempel (67) och (68), daterade 21.11.1695, är det skepparen Peter Ferling som har ordet. Han citerar sig själv.

- (67) (då Har Han [Peter Ferling] wäl sagt), sådane skiälmar will iag ey Hafua medh mig på Skepet, (fol. 189r)

- (68) (då swarade Skeparen) Om iag wille Kunde iag nogot gee,, men medh påck gifuer iagh intet och sådane Skelmar will iagh ey Hafua ombordh som will Kasta mig utj Siön, (då sadhe dee [båtsmännen]) slep oß däch på landet, (fol. 190r)

Det centrala ordet i exempel (67) är det i domboken frekvent belagda *skiälmar* (pl. av 'skälm'). Ordet (*Skelmar*) förekommer också i exempel (68). Både i exempel (67) och (68) har skrivaren inlett sin återgivning med *då* (3 ggr). I exempel (67) förekommer dessutom småordet *wäl*, i exempel (68) *däch* ('dock'). I exempel (67) förekommer kortformen *Har* (inte i direkt replik), medan i exempel (68) finns både *gee* ('ge') och *gifuer* ('giver') i direkt replik. Exempel (68) avslutas med en imperativform *slep oß* ('släpp oss').

Eskatokoll. I det sista eskatokollet i domboken, lägg 15 (fol. 192r–192v), har skrivaren använt fyra verbformer: *wara*, *Hällit*, *Öfuersendes* och *Werificeres*. Eskatokollet är av hand 11, men därtill kommer tre underskrifter av hand 4, Johan Wulff och hand 9.

4 Sammanfattning

I denna artikel har jag gett en översikt över citatmeningarna (direkta repliker) i de 15 läggen i Ekenäs stads dombok 1678–1695. Därtill har jag presenterat verb och talspråkliga drag som dessa citatmeningar innehåller och den kontext eller textkategori som replikerna är inbäddade i. Trots att den undersökta domboken kommer från den finska rikshalvan är de resultat som jag nått antagligen gängse för det svenska riket i allmänhet.

Då man studerar talat språk i ett historiskt perspektiv kan man inte bortse från att det rör sig om *skrivet* språk. Diskussionen rör sig därför alltid på en relativ nivå; det är i princip skrivarens språk och subjektiva tolkning av händelseförloppet som dokumentet reflekterar, vilket jag poängterat ovan. Att dra gränsen mellan tal och skrift är problematiskt. Det är skrivaren som fungerar som språkligt filter. Dock kan dessa texter innehålla drag som härstammar från någon annans språkhandling och som har stöd i samtida talspråk. Denna utgångspunkt förutsätter noggranna metodologiska lösningar och därför är en absolut sanning svår att nå. Drag som bland annat spelar in i analysen är individuella uttalsvanor, ofullkomlig stavning, analogibildningar och skrivmönster.

Specialstudien har gett följande resultat som jag presenterar närmare utifrån de tre diplomatariska huvuddelarna protokoll (kapitel 4.1), kontext (kapitel 4.2) och eskatokoll (kapitel 4.3), företrädesvis i tabellform (tabellerna 1–2).

För det första visar studien att de skrivare som avfattat Ekenäs stads dombok 1678–1695 använt citatmening som strategi företrädesvis i *brottmål*. I *civilmål* och *administrativa mål* använder de däremot anföring mera sällan. Av de 66 exempel som jag presenterat hör 52 till kategorin brottmål (78,8%), 12 till kategorin civilmål (18,2%) och 1 till kategorin administrativa mål (1,5%) medan 1 (ex. 20) inte hör till någon kategori (1,5%). Målet spelar med andra ord en avgörande roll för vad skrivarna återgett som citatmening respektive referatmening. Huruvida antalet citatmeningar varit detsamma i den ursprungliga konceptdomboken kan man inte säga eftersom koncepten för hela 1600-talet gått förlorade. Ibland är gränsen mellan ett brottmål och ett civilmål dock diffus; i exempel (18), (49) och (51) som ursprungligen är civilmål finns dock ärekränkande inslag antecknade av skrivaren.

För det andra visar studien att citatmeningarna i en finländsk 1600-talsdombok innehåller gott om inslag som kan antas ha stöd i tidens

talspråk. Också verbböjningen i replikerna är rätt modern. Denna studie bekräftar empiriskt detta för domböcker utmärkande drag när det gäller finländska domböcker.

För det tredje förekommer citatmeningarna alltid i den diplomatariska delen kontext, inte i protokoll och/eller eskatokoll.

4.1 Protokoll

Protokoll, som ingår i alla domböcker, är en diplomatarisk huvuddel präglad av formelbundenhet och skrivtradition. Det har med andra ord varit ett visst inlärt skriv- och textmönster som skrivaren har följt i sitt arbete. Protokollen (225 stycken) i Ekenäs stads dombok 1678–1695 innehåller inte några anförda meningar. Detta är ett tecken på att muntligheten inte hör till textdelen protokoll. Det är här fråga om kommunikativt avstånd i grafiskt medium (nivå 1 i figur 2). Skrivarna uppvisar också liten variation sinsemellan i ord och formuleringar. I ett litet och tätt lokalsamhälle är detta förhållande naturligt; det föregående årets handlingar har utgjort utgångspunkten för det efterföljande årets arbete i Ekenäs.

I tabell 1 sammanfattar jag resultaten av protokollanalysen. Jag presenterar de mest typiska verben och de inledande formlerna i protokollen för 1678–1695. Även växlingen mellan participformerna *närvarande*–*närvarandes* ingår i tabell 1. Anföring förekommer inte i protokollen. Studien visar också att skrivarna i Ekenäs använt verbet *hålla* i olika formler, främst i olika ortografiska varianter av preteritumformen *hölts* (*hålla* förekommer också annanstans i domboken, inte bara i protokollen). Under "Övrigt" kommenterar jag bland annat de senare anteckningarna och undantagsfallen i de analyserade dokumenten.

Tabell 1. Drag i protokoll i Ekenäs stads dombok 1678-1695.

Lägg	Verb	Formel	Närvarande - Närvarandes	Övrigt
1 (11)	<i>hålla</i> (11) 13v-14r med flera verb	"hålla rådstugurätt" (9) "hålla allmän rådstugurätt" (1)	2 - 7	<i>inlagd</i> (sen. anteckning, 1) <i>Närvararu</i> (1) <i>effter skrefne</i> (1)
2-4 (9+9+5=23)	<i>hålla</i> (9+9+5=23) <i>sitta</i> (1)	"hålla rådstuga" (3) "hålla rådstugurätt" (3+4+3=10) "hålla ordinarie rådstugurätt" (2+4=8) "hålla ordinarie rådstuga" (1) "hålla allmän rådstuga" (1) "hålla allmän valborgsmässorådstuga" (1)	0 - 6+7+3=16	<i>inlagd</i> (sen. anteckning, 0+1+1=2) <i>närvaro</i> (3+2+1=6) <i>effterskrefne</i> (2+1+0=3) <i>giftuin, är, inläjferat</i> (sen. anteckningar, 1) <i>Ner skrefne</i> (1)
5 (6)	<i>hålla</i> (6)	"hålla rådstugudag" (3) "hålla rådstuga" (2) "hålla allmän rådstugudag" (1)	6 - 0	<i>insinuerat</i> (sen. anteckning, 1)
6-7 (9+4=13)	Flera verb i varje protokoll i lägg 6 och 7 <i>hålla</i> 0+2=2	Se kap. 6.2.4 "hålla rådstugudag" (0+2=2)	0+1=1 - 0	Staden utan borgmästare <i>effterskrefne</i> (1) <i>Insinuerat</i> (sen. anteckning, 1) <i>närvaro</i> (1+2=3)
8 (28)	<i>hålla</i> (28)	"hålla rådstuga" (19) "hålla allmän rådstuga" (8) "hålla allmän rådstugudag" (1)	25 - 1	<i>Insinuerat</i> (sen. anteckning, 1) <i>närvaro</i> (2) <i>ankombne</i> (1) <i>effter skrefne</i> (1) (<i>alhe</i>) <i>förrestes</i> (1)

9-10 (32+22=54)	<i>hålla</i> (32+23=55) I lägg 10 flera olika verb (se kap. 6.3.6)	"hålla rådstuga" (19+11=30) "hålla allmän rådstuga" (7+8=15) "hålla allmän rådstugudag" (4+0=4) "hålla rådstugudag" (2+0=2) "hålla rådstu" (1) "hålla en laga rannsaking" (1) "hålla ordinarie rådstuga" (1) ["hålla ngt i beredskap" 1]	31+20=51 – 1+1=2	<i>ältre bruckade</i> (1) <i>Jnsinuerat</i> (sen. anteckning, 1+1=2) <i>närvaru</i> (0+1=1)
11 (27)	<i>hålla</i> (26)	"hålla rådstuga" (17) "hålla allmän rådstuga" (8) Undantaget 128r (formel, verb)	23 – 0	<i>Jnsinuerat</i> (sen. anteckning, 1) <i>närvaru</i> (3)
12 (10)	<i>hålla</i> (7) Undantag är 139v och 141r (formel, verb)	"hålla rådstuga" (5) "hålla en allmän rådstuga" (1) "hålla allmän rådstugudag" (1)	5 – 0	<i>Jnsinuerat</i> (sen. anteckning, 1) <i>effter skrefune</i> (1) <i>närvaru</i> (3) Inga verb 15.2.1692
13 (11)	<i>hålla</i> (7) Därtill flera verb (se kap. 6.3.9)	"hålla rådstuga" (4) "hålla allmän rådstugudag" (2) "hålla allmän rådstuga" (1)	3 – 0	<i>inkom</i> (sen. anteckning, 1) <i>närvaru</i> (7) <i>sammanvaru</i> (1) Inga verb 30.12.1693
14 (16)	<i>hålla</i> (15) Obs. <i>Hölte</i> och <i>Hölet</i> Därtill flera verb (se kap. 6.3.10)	"hålla rådstuga" (7) "hålla rådstugudag" (4) "hålla allmän rådstugudag" (2) "hålla allmän rådstuga" (1)	1 – 0	<i>Jnsinuerat</i> (sen. anteckning, 1) <i>närvaru</i> (14)
15 (26)	<i>hålla</i> (19) Därtill flera verb (se kap. 6.3.11)	"hålla kämnärsrätt" (8) "hålla allmän rådstuga" (4) "hålla en kämnärsrätt" (4) "hålla rådstuga" (3)	5 – 0	<i>närvaru</i> (14) <i>Hemma warandes</i> (1)

Tabell 2. *Drag i eskatokoll i Ekenäs stads dombook 1678-1695.*

Lägg	Verb och formler	Övrigt
1 (1)	Således wara utj Eckenäs Stadhz Rådstugu Rätt passerat, Och före gående twister medh heela Rättens samtäckio som för mäles af dömbde. betyger Af Ekenäs den 10 February Anno 1679.	Egenhändig underskrift (m. p.), sigill
reg.)	Oppå Rådstugu Rettens wegner, Underskrifwer	Jfr liknande drag i lägg 2-4 (samma hand)
2-4 (3)	[2:] Således som före skrifwit står, wara her för Rätta passerat och af dömbdt, betyger medh egen handh och pitzser. Datum Ekenäs Stadh den 16 Martý Anno 1680:	Egenhändig underskrift (m. p.) och sigill i alla tre lägg
reg.)	[3:] Således wara Vti Ekenäs Stadh Rådstugu Rätt Passerat, och föregående twister medh heela Rettens samtäckio som för mäles Af dömbde. betyger af Ekenäs den 12 February [1]681. Oppå Rättens wegner Vnder skrifwer	Jfr liknande drag i lägg 1 (samma hand)
[4:]	Således som förbemelet står wara Her för Rätta passerat och af dömbt. betyger med egen Handh Och Signete Datum Ekenäs Stadh den 1 February Anno 1682	
5 (1)	På Rådstugu Rättens wägner På samtliga Rådhmäns wägner och effter deß begeran under skrifwer	Två underskrifter, två sigill
6-7 (2)	[6:] Eders Excellenz och den höglöflige Konglige Häfträtt gifues här medh Vnderdån Ödmiukligest tilkenna at här intet Widhare år Annoterat i förledne år än här föreskrefuit år, emedan här ingen Borgmästare hafuer Warit eller Ännu år, Vtan Alienest När Borgerskapet hafua Warit tilsamman för hans Konglige Majestätz Allernådigste Brefft, och Welborne Herr Landzhöfdingens Befalingnar om Stadzens Vtlagor hafua Ankommit, Åhr detta Således Aff Vnderskrefuen effter Borgerskapetz Begieran Annoterat, Och Ehuruwähl Många hafua gterna Årundat at sökia sin rätt, Så hafuer Lijkwähl ingen här Vnderståt sigh någre saker at Skilia, hwilket således den höglöflige Konglige häfträtt Vnderdånigast til känna gifues; Slutandes Eders Excellenz och den höglöflige Konglige häfträtt Vnder gudz Milda Beskydd, och oß studza Vtj deß Höga Ynnest och benågenheet medh Ödmiukt förbliffuande	Staden saknar borgmästare Lägg 6: en egenhändig underskrift (m. p.), sigill Lägg 7: en egenhändig underskrift (m. p.)
	Eders Excellenz och den höglöflige Konglige häfträtt dessa Bekräfftas medh Stadzens Wanliga Sigill Aff Eeknäs den 26 Januari Anno 1687 Ödmiuke och Vnderdånige Tienare på Borgerskapetz Wägner Underskrifuer [7:] detta protocol år hållit aff heredz höfdinge Welborne Nilß Lindekrantz, förr än Borg Mes-taren diurman Ankom. altså Vtj hans Frånwaru Underskrifuer,	

8 (1)	På Rådstugu Rättens wägnar Verb saknas	Två egenhändiga underskrifter (m. p.), två sigill
9-10 (2)	[9:] Såsom nu Jule högtydhen til stundar altså före manhas hwar och een til eet gudeligt och frýdh samt lefwerne. och at ine hålla medh Fýllery G r a s a t i m gång och annat oskick hwar medh Jule fredhen nu Således Jnlýses och Krögarne för biudes selia Ölhl och bren wýn Wnder Kýrcktyder Widh 40 MarKer bötter foctum Ekens den sidsta M a r t i j [1]690. Dhetta effter ýtersta Konst och Sanweetj; mino ransakat och aff dombt wara, betygat [10:] D i t o Jnlýst och nu Wthi Herranß namn Juhl freden, och warnanß Hwar och een at Hålla Christeligt Lefwerne både för gudh och sin nästa., Actum ut Supra. Dhetta således ransakat, skiärskadat och effter ýtersta Kunst och Samwitj aff dömbdt wara, betýges aff	Lägg 9: Två egenhändiga underskrifter (m. p.), sigill Lägg 10: Två egenhändiga underskrifter (m. p.), sigill
11 (1)	Vtj Sahlige Borg mästarsens dodelige Frånfälle, och På rättens Wägnar Vnderskriffuer	Egenhändig underskrift (m. p.), sigill
12 (1)	Vtj Borg mästarsens dodelige Från fälle, och på rättens Wägnar Vnderskriffuer	Två egenhändiga underskrifter (m. p.)
13 (1)	Detta ringa p r o t o c o l l ähr således Hällit och Handterat Vtj Medler tijdh Här ingen Bor gmester Warit som Medh stadzens Wanlige S i g g i l l , och nu warande Rådhs mans Vnderskriff beKrafftas Aff Eknäs den 14 M a r t y A n n o 1694	Tre underskrifter (två med m. p.), sigill
14 (1)	Således wara Här Vtj Stadhen för Förflutne Åhret [1]694 p a s s e r a t Vtj Rådshstugu rätten Som nu effter wanlig Skýldigheet till den Högloflige Konglige Häffrätt, Vtj Wnderdånig Ödmuikhet Öfwer sendes, Och medh Stadzens wanlige S i g i l l v e r i f i c e r a s . Aff Ekenäs Rådshstugu den 16 J a n u a - r i j A n n o 1695 ./.	Tre underskrifter (en med m. p.), sigill
15 (1)	På Rådshstugu rättens Wägnar Vnderskriffua Således wara detta P r o t o c o l l Hällit för framedne Åhr 1695, Som till den Högloflige Konglige Häffrätt, utj Vnderdånigh Skýldigheet Öfwersendes, Och medh denne Stadz wanlige S i g i l l W e r i - f i c e r e s , Aff Ekenäs den 3 F e b r u a r y A n n o 1696	Tre underskrifter (en med m. p.), sigill

4.2 Kontext

Kontext är den diplomatariska huvuddel i domboken som anföring förekommer i. Det är fråga om kommunikativ närhet i grafiskt medium (nivå II och III i figur 2). I min framställning har jag presenterat 66 exempel på citatmeningar ur Ekenäs stads dombok 1678–1695. Att entydigt svara på frågan om vems språk(bruk) domboken återspeglar är problematiskt: å ena sidan innehåller domboken drag från skrivarens eget språk och tidens kanslispråk, å andra sidan innehåller de direkta citaten drag som kan anses härstamma från vittnets muntliga vittnesmål. I domboken hör man därför ekon av *både* skrivarnas *och* vittnernas språk. Citatmeningar förekommer också mera sällan än referatmeningar som sålunda är den mest påtagliga skrifvarstrategin i Ekenäs stads dombok 1678–1695.

För en fullständig bild av verbböjningen i Ekenäs stads dombok 1678–1695 borde verben jämföras med verben i Ekenäs stads dombok 1623–1675 i olika kontexter, det vill säga kartläggas huruvida en viss verbform förekommer i samma form till exempel i andra vittnets uttalanden. Detsamma gäller också för andra talspråkliga drag i domboken.

4.3 Eskatokoll

I likhet med protokollen präglas också eskatokollen (15 stycken och 4 register) i Ekenäs stads dombok 1678–1695 av sträng formelbundenhet, det vill säga kommunikativt avstånd i grafiskt medium (nivå I i figur 2). De likartade eskatokollen är korta och fåordiga och saknar anföring. De register som vissa domböcker är försedda med innehåller många verb som sammanfattar vad som beslutats i magistraten.

I tabell 2 sammanfattar jag resultaten av eskatokollanalysen. Den innehåller en sammanställning av de verb och avslutande formler som förekommer i eskatokollen för 1678–1695.

Källor

Lönnroth, H. (utg.) 2006b: *Ekenäs stads dombok 1678–1695. II: Filologisk utgåva med kommentar och register*. Otryckt doktorsavhandling i nordiska språk. Tammerfors universitet. Under utgivning vid Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.

Litteratur

- Ahlbäck, O. 1956/1971: *Svenskan i Finland*. 2 uppl. Läromedelsförlagen, Stockholm.
- Archer, D. 2005: *Questions and Answers in the English Courtroom (1640–1760). A sociopragmatic analysis*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Bergman, C. 1760/1972: *Historisk och oekonomisk Beskrifning Öfwer Sjö-Staden Ekenæs*. Faksimiluppl. Ekenäs.
- Biber, D. & Finegan, E. 1992: "The linguistic evolution of five written and speech-based English genres from the 17th to the 20th centuries". M. Rissanen et al. (eds), *History of Englishes. New Methods and Interpretations in Historical Linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York, s. 688–704.
- Collins, D. E. 2001: *Reanimated Voices. Speech reporting in a historical-pragmatic perspective*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Coulmas, F. 1986: "Reported speech: Some general issues". F. Coulmas (ed.), *Direct and Indirect Speech*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York/Amsterdam, s. 1–28.
- Culpeper, J. & Kytö, M. 2000: "Data in historical pragmatics. Spoken interaction (re)cast as writing". *Journal of Historical Pragmatics* 1:2, s. 175–199.
- Duranti, L. 1998: *Diplomatics. New Uses for an Old Science*. Scarecrow Press, Lanham, MD/London.
- Einonen, P. 2005: *Poliittiset areenat ja toimintatavat. Tukholman porvaristo vallan käyttäjänä ja vallankäytön kohteena n. 1592–1644*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ericson, L. 1988: *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*. Kommittén för stockholmsforskning, Stockholm.
- Fogelholm, A. & Rundqvist, C. 1897: *Ekenäs, dess historiska minnen och kringliggande sevärdheter*. Ekenäs.
- Grund, P. & Kytö, M. & Rissanen, M. 2004: "Editing the Salem Witchcraft Records: An Exploration of a Linguistic Treasury". *American Speech* 79:2, s. 146–166.
- Haakana, M. & Kalliokoski, J. (toim.) 2005: *Referointi ja moniäänisyys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Hultman, E. (utg.) 1913: *Ekenäs stads dombok 1623–1660*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.

- Hultman, E. (utg.) 1924: *Ekenäs stads dombok 1661–1675*. Ekenäs-samfundet i Helsingfors, Helsingfors.
- Hultman, E. (utg.) 1913–1924/2005: *Ekenäs stads dombok 1623–1675*. Elektronisk utgåva av H. Lönnroth. Tampere University Press, ePublications, Tampere. (25.8.2005.) <http://tampub.uta.fi/tup/951-44-6392-7.pdf>
- Hyrkkänen, M. 2002: *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Jacobs, A. & Jucker, A. H. 1995: "The Historical Perspective in Pragmatics". A. H. Jucker (ed.), *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 3–33.
- Janssen, T. A. J. M. & Wurff, W. van der 1996: "Introductory remarks on reported speech and thought". T. A. J. M. Janssen et al. (eds), *Reported Speech: Forms and Functions of the Verb*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 1–12.
- Karonen, P. 1995: "Raastuvassa tavataan." *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Koch, P. 1999: "Court Records and Cartoons: Reflections of Spontaneous Dialogue in Early Romance Texts". A. H. Jucker et al. (eds), *Historical Dialogue Analysis*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 399–429.
- Kryk-Kastovsky, B. 2000: "Representations of orality in Early Modern English trial records". *Journal of Historical Pragmatics* 1:2, s. 210–230.
- Labov, W. 1994: *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Blackwell, Oxford.
- Lönnroth, H. 2002: "Ekenäs rådstugurätts domböcker ur ett historisk-pragmatiskt perspektiv". *Nordiska Språk* 2002. (20.10.2004.) <http://www.uwasa.fi/hut/svenska/nords/info/presentation.php3>
- Lönnroth, H. 2006a: *Ekenäs stads dombok 1678–1695. I: Rättsfilologisk studie av en 1600-talsdombok*. Otryckt doktorsavhandling i nordiska språk. Tammerfors universitet. Under utgivning vid Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.
- Lönnroth, H. (red.) 2007: *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Matikainen, O. 2002: *Verenperijät. Väki-valta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nordqvist, Å. 2000: "Anförda meningar: en granskning av SAG". E. Engdahl et al. (utg.), *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik*. Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet, Göteborg, s. 348–361.
- Olden-Jørgensen, S. 2003: *Til kilderne! Introduktion til historisk kildekritik*. Gads Forlag, København.
- Perridon, H. 1996: "Reported speech in Swedish". T. A. J. M. Janssen et al. (eds), *Reported Speech: Forms and Functions of the Verb*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 165–188.

- Ramge, H. 1999: "Dialogue im Rechtsprotokoll: Ein Wetzlarer Erbstreit a. 1309 und die Entstehung einer neuen Textsorte". A. H. Jucker et al. (eds), *Historical Dialogue Analysis*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 371–398.
- SAG = Teleman, U. & Hellberg, S. & Andersson, E. 1999: *Svenska Akademiens grammatik* 1–4. Svenska Akademien, Stockholm.
- Sandvik, H. & Sogner, S. 2007: "Tingbokprojektet". H. Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Uppsala universitet, Uppsala, s. 61–71.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien* 1898–: Svenska Akademien, Stockholm.
- Schoonderbeek Hansen, I. 2007: "Danske tingbøger ud fra en dialektologisk synsvinkel". H. Lönnroth (red.), *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Uppsala universitet, Uppsala, s. 73–87.
- Schoonderbeek, I. 2001: *Rigssprogstendenser kontra dialektalt præg i udvalgte retstekster fra 1600-tallet*. Otryckt ph.d.-avhandling. Institut for Jysk Sprog og Kulturforskning, Aarhus Universitet.
- Stähle, C. I. 1981: *Stockholmsnamn och Stockholmsspråk*. Norstedts, Stockholm.
- Söll, L. 1985: *Gesprochenes und geschriebenes Französisch*. 3. überarb. Aufl. Erich Schmidt, Berlin.
- Takolander, A. 1930: *Ekenäs stads historia* I. Ekenäs.
- Wessén, E. 1941/1992a: *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. Akademityck, Edsbruk.
- Wessén, E. 1956/1992b: *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Akademityck, Edsbruk.
- Åkerblom, B. 1950: "Verbformerna i Ekenäs stads dombok 1623–1675". *Arkiv för nordisk filologi* 64, s. 74–139.